

An Analysis of the Grooved Pottery of South Khorasan

Mohammad Farjami¹

Abstract

Pottery is one of the most commonly discovered artifacts at ancient sites and tepes, providing a significant insight into human and cultural interactions. In some areas of South Khorasan, a distinctive type of pottery, primarily associated with the historical period and known as grooved pottery of Sistan, is prevalent. This type of pottery is not only found in the Sistan region (spanning parts of Iran and Afghanistan) and areas of South Khorasan but also exhibits considerable diversity, in terms of shape and groove patterns. Grooved pottery has been popular in the region over an extended period, from prehistoric times to the Islamic era. This research aims to examine and introduce various types of grooved pottery found in South Khorasan, and explore the distribution of this pottery in the surrounding areas and their impact on the cultural of Iran.

Keywords: Historical Period; Parthian and Sasanian; Grooved Pottery; South Khorasan; Sistan.

¹ PhD in Archaeology, South Khorasan, Iran. Farjamimohammad@ut.ac.ir

Article info: Received: 9 March 2024 | Accepted: 30 April 2024 | Published: 1 July 2024

Citation: Farjami, Mohammad. (2024). "An Analysis of the Grooved Pottery of South Khorasan". *Sinus Persicus*, Vol. 1 (2): 17-52.

<https://doi.org/10.22034/sp.2024.477614.1007>

Introduction

The cultural domain of eastern Iran, encompassing the southern parts of Greater Khorasan and northern Sistan, has been known for significant historical events. The region's location, straddling the Khorasan-Sistan Road and the border between these two vast cultural areas, has created unique conditions that are reflected in the cultural materials from various historical periods. Despite the region's importance in the archaeological studies of eastern Iran, there lacks a comprehensive research and there is less understanding of the pottery typology compared to other regions of Iran.

Grooved pottery is one of the distinctive types that has been popular across different periods. Particularly during the Parthian period, such type became widespread in the Sistan region and its surrounding areas, such as South Khorasan, where various types have been identified. This research places special emphasis on examining the pottery data from the southeastern part of Iran, with a specific attention to South Khorasan.

Research Questions and Hypotheses

This research seeks to address the following questions and hypotheses:

1. **Distribution:** What is the distribution of grooved pottery types in South Khorasan? It is hypothesized that the distribution of grooved pottery from the historical period is significantly greater in the southern parts of the province compared to the northern parts.

2. **Chronology and Origin:** To which historical period do the grooved pottery findings belong to, and were they locally produced or imported? It is hypothe-

sized that the grooved pottery found in the southern parts of the province during the historical period was imported from Sistan, though it displays greater variety than the Sistan examples.

Research Methodology

This research is based on a comprehensive review of existing literature and the results of archaeological excavations, investigations, and studies conducted in the South Khorasan area. The study involves categorizing and analyzing similar findings and samples of grooved pottery. The aim is to introduce, classify, chronologically place, and investigate the origin of this type of pottery in southeastern Iran, and compare and evaluate them with similar types found from different historical periods across cultural Iran.

Literature Review

Archaeological evidence suggests that the production of grooved pottery in eastern Iran has persisted from the prehistoric period (e.g., the Shahr-e-Sukhteh IV period) (Sajjadi, 2003) and continued through the late Islamic centuries (Mehrafrin *et al.*, 2012, 2014). However, in terms of construction quality, clay compactness, groove arrangement, and other factors, the prehistoric examples are inferior to those from the historical period (Haerinck, 1997: 270).

The distribution and spread of this type of pottery are much more pronounced in the southern region of South Khorasan, especially in areas adjacent to Sistan. This proximity may have influenced the prevalence of this pottery type, known as "Sistan Grooved Pottery" which has a significant distribution and diversi-

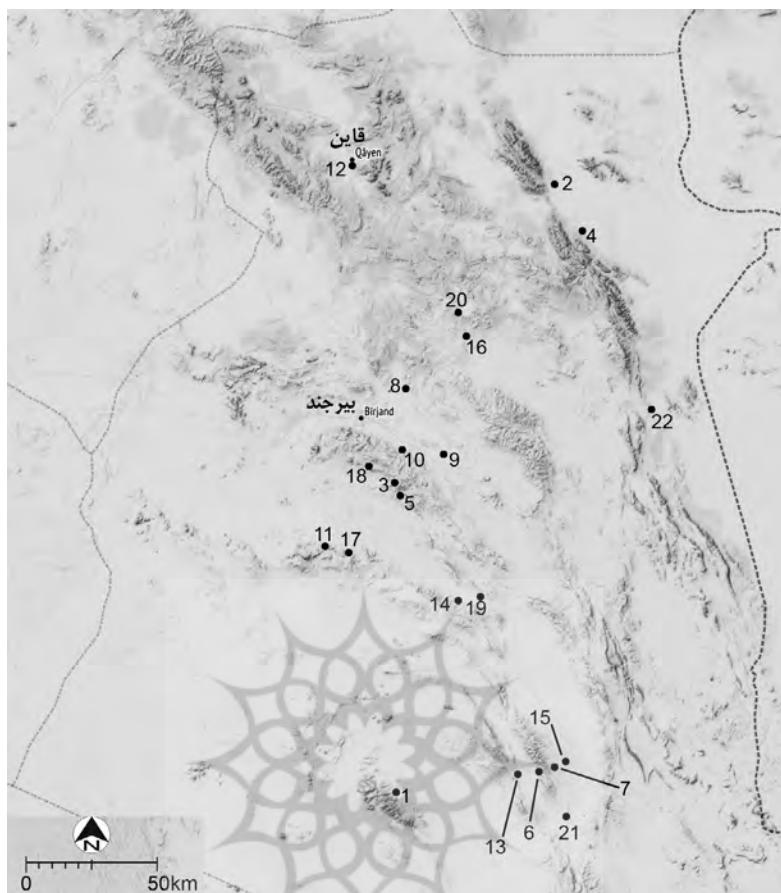

Fig. 1. Locations Sites with Grooved Pottery Types

Anjirek Site, Anbez Poshteh, Pashte-e-Noh Taq, Koreh Mohammadabad Tepe, Kalateh, Solaiman Site, Kalateh Shahpuri, Ab-e-Joo Site, Takhcherabad Tepe, Gebri Mod Site, Charde Surg Tepe, Dezh Gog Site, Old City of Qain, Chaharfarsakh Castle Tepe, Senji Site, Arab Poshteh, Deh No Seraijo Tepe, Toj Castle, Kamar Zandonbah Castle, Akram Abad, Castle, Dokhtar Bidesk Castle, Neh Castle, Abbas Abad Pal Tepe, (Based on Map Taken from Google)

ty in the Neh and Mazhan Khosf plains (Sediqian, 2014; Sediqian *et al.*, 2021). However, in other regions such as the Zirkouh range (Farjami and Mahmoudinaseb, 2013; Qolinejad, 2014), the Birjand plain (Dana, 2015-2018; Esmaili, 2014; Farjami and Mahmoodinasab, 2018, 2019), and Madhyam (Zafranlou, 2013; Sediqian, 2014; Farjami, 2013), only a limited number of grooved pottery samples have been found.

Chronology and Distribution

The grooved pottery of the Parthian period lacks exact dating, but it is generally attributed to the second half of the Parthian and the beginning of the Sasanian period within the study area. The use of this pottery dates back to prehistoric times (around 2000 BC), with examples identified from sites such as Shahr-e-Sokhteh, Harappa in Pakistan (Cemetery H), contemporaneous with Shahr-e-

Sokhteh, and Mondigak from the Bronze Age (Sajjadi, 2009: 112).

Herzfeld and Fairservis (1961: 89) have suggested a dating from the first century AD to the 10th century AD/early Islamic period. Additionally, Dupree (1956) has proposed a timeframe spanning the late Kushana period to the early Islamic centuries. While the grooved decoration was used sparingly during the historical period (Achaemenid to Sasanian periods) across other parts of cultural Iran, its prevalence significantly increased during the second half of the Parthian period and the onset of the Sasanian period.

Conclusion

The grooved pottery of Sistan, which is prevalent in the southern half of Khorasan and exists in various forms, serves as a testament to the extensive cultural, social, and economic connections in eastern Iran. The distribution of this pottery type highlights the influence of natural and geographical factors on the spread of cultural artifacts and communication routes in the region. It also suggests that, beyond the general and widely recognized forms of pottery, there were

local variations that emerged in specific areas, influenced by geographical and environmental features. During the historical period, in addition to the common pottery styles found throughout the Parthian Empire, distinct local types were distributed and developed in certain regions. The grooved pottery type has been identified primarily in the southern parts of South Khorasan, large parts of Sistan, and Baluchistan. It appears that in these areas, this pottery type largely contained characteristics of the Parthian and early Sasanian periods. This pottery type, apart from its prehistoric examples, remained common in the southeastern region from the Achaemenid period to throughout the early Islamic era.

In terms of construction, grooved pottery is of relatively high quality, marked by careful craftsmanship, proper baking, and distinctive wheel-made techniques. It can be categorized into 10 distinct groups based on the type of groove and decoration. The forms of these vessels largely consist of small and large containers, with this type of decoration being especially common on pots during the prehistoric period.

تحلیلی بر سفال شیاردار خراسان جنوبی

محمد فرجامی

چکیده

سفال فراوان‌ترین یافته‌ای است که در محوطه‌های باستانی به‌دست می‌آید. به همین دلیل بیشترین شناخت و آگاهی دربارهٔ برهمکنش‌های انسانی و تعاملات فرهنگی را نیز می‌توان از این داده فرهنگی به‌دست آورد، چرا که بسیاری از دوره‌بندی‌های تاریخی صورت گرفته، براساس مطالعه سفالینه‌های هر دوره انجام می‌شود. سفال‌های تولید شده در مناطق مختلف، تفاوت‌های اساسی با یکدیگر از نظر خمیره، نقش، نوع ساخت، حرارت و... داشته و در دوره‌های مختلف نیز متنوع هستند، که بدون پیوند و یا تحت تأثیر مناطق پیرامونی بوده‌اند. جنوب خراسان و شرق ایران یکی از مناطقی است که با توجه به گستردگی مطالعات باستان‌شناختی در غرب ایران، کمتر بررسی شده است. در برخی از محوطه‌های جنوب خراسان، نوع خاصی از سفال که بیشتر به دوران تاریخی نسبت داده می‌شود و با نام سفال شیاردار سیستان شناخته می‌شود، رایج است. به‌نظر می‌رسد، گونه سفالی مورد مطالعه، تنها در محدوده سیستان (ایران و افغانستان) و بخش‌هایی از جنوب خراسان گسترش نیافته، بلکه دارای تنوع زیادی از لحاظ شکل و نوع اجرای شیاردار بر سفال است. سفال شیاردار در انواع مختلف و در یک بازه زمانی طولانی از پیش از تاریخ تا دوران اسلامی در منطقه رواج داشته است. هدف از این پژوهش، مطالعه، بررسی و معرفی انواع مختلف سفال شیاردار در پهنه فعلی خراسان جنوبی و سپس مطالعه پراکنش این گونه سفالی در مناطق پیرامونی و محدوده ایران فرهنگی است.

واژه‌های کلیدی: دوران تاریخی، اشکانی و ساسانی، سفال شیاردار، جنوب خراسان، سیستان.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

^۱ دانش‌آموخته دکتری باستان‌شناسی و کارشناس اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی، ایران. Farjamimohammad@ut.ac.ir

مشخصات مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۱۹ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۲/۱۱ | تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۴/۱۱

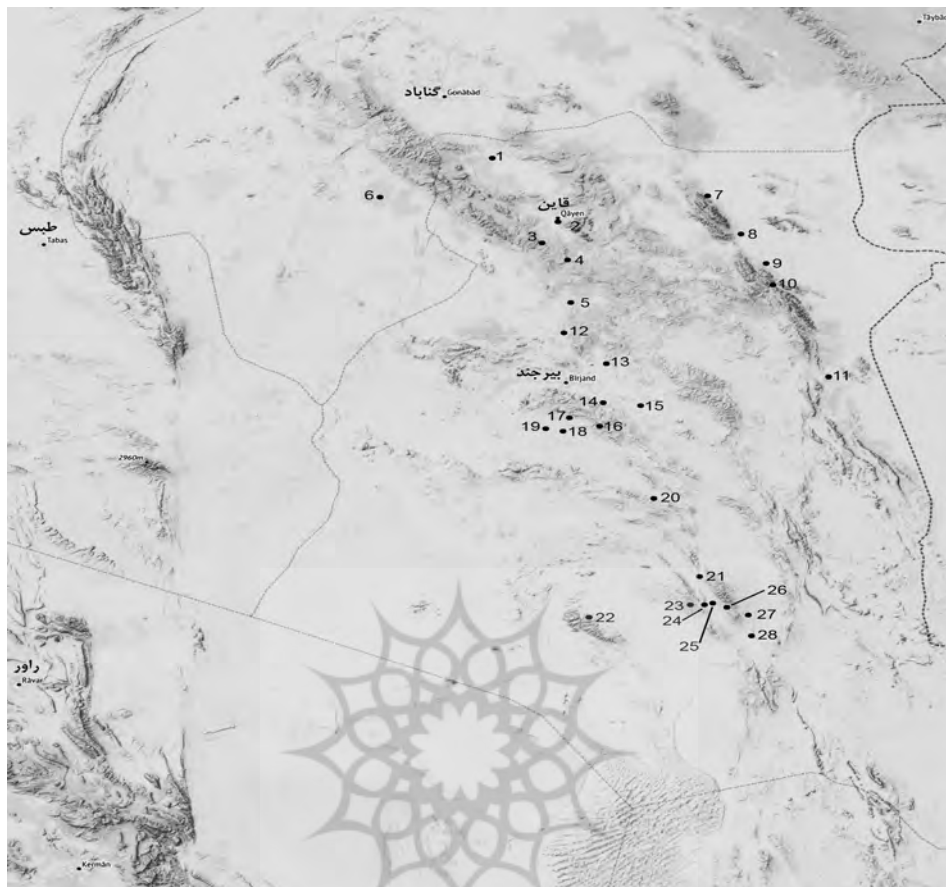
استناد: فرجامی، محمد. (۱۴۰۳). "تحلیلی بر سفال شیاردار خراسان جنوبی"، *سینوس پرسنیکوس*، سال ۱، شماره ۲: ۱۷-۵۲.

مقدمه

شرق ایران در مطالعات باستان‌شناسی دهه‌ها و یک سده گذشته مغفول مانده و با وجود مطالعات بسیار اندکی که درباره یافته‌های آن صورت گرفته، این بخش از پهنه ایران در مطالعات باستان‌شناسی بسیار مهم است. نشانه‌های اهمیت، همسانی و مشابهت آثار هنری مناطق مختلف در دوره‌ای مشخص، همواره حکایت از پیوندهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی میان این مناطق دارد. در این میان سفال به‌عنوان عنصری که به گونه‌ای جدایی‌ناپذیر با هنر و زندگی روزمره انسان در ارتباط است به بهترین نحو ممکن می‌تواند بیانگر روابط، اشتراکات و تفاوت سرزمین‌های مختلف بوده و چگونگی این ارتباطات، تشابهات و یا اختلافات را روشن کند (خدادوست، ۱۳۹۳: ۲۳۸). حوزه فرهنگی شرق ایران که منطبق است بر بخش‌های جنوبی خراسان بزرگ و مناطقی از شمال سیستان، بستر وقایع تاریخی مهمی بوده است. موقعیت این ناحیه بر میانه راه خراسان به سیستان و حدفاصل این دو حوزه فرهنگی گسترده، شرایط ویژه‌ای را پدید می‌آورد که انعکاس آن در مواد فرهنگی دوره‌های مختلف تاریخی، قابل بررسی است. از سوی دیگر، مردمانی که در دشت‌های میانکوهی و دره‌های محصور مناطق کوهستانی شرق ایران می‌زیستند، با پایبندی به سنت‌های دیرین و تبعیت از الگوهای فرهنگی بومی، آثاری خلق می‌کردند که رنگ و بوی محلی خود را حفظ می‌کرد (لباف خانیکی، ۱۳۷۳). با قدرت گرفتن حاکمان محلی از دوره اشکانی به بعد، سنت‌های بومی نیز در شرق ایران پر و بال بیشتری پیدا کرد و شخصیت هنر و فرهنگ این منطقه را بیش از پیش هویدا ساخت (محمدحسینی، ۱۳۹۱). از این‌رو انتظار می‌رود آثار باستانی حوزه فرهنگی شرق ایران در دوران تاریخی، آینه دو جریان محلی و منطقه‌ای

باشد (لباف خانیکی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۹۱). با وجود اهمیت این منطقه در مطالعات باستان‌شناسی شرق ایران، پژوهش‌های جامعی در این منطقه صورت نپذیرفته و شناخت اندکی درباره گونه‌شناسی سفال در این منطقه نسبت به سایر مناطق ایران وجود دارد. انتشار نیافتن اطلاعات کافی درباره سفال‌های شرق ایران، نخست ناشی از کاوش‌های محدود باستان‌شناسی در این منطقه است که این امر به‌نوبه خود معلول عوامل مختلفی است. باوجود این، مطالعات پراکنده‌ای درباره سفال‌های دوران تاریخی شرق ایران صورت گرفته، ولی هیچ‌گاه پژوهش جامعی که دربردارنده نتایج مطالعات پیشین باشد، ارائه نشده است. در این پژوهش، با استناد به مطالعات گذشته، به معرفی شکل‌های مختلف سفالینه‌های گونه شیاردار در محدوده سیاسی خراسان جنوبی در دوره‌های مختلف پرداخته می‌شود و کوشش بر آن است تا با مطالعه انواع سفال‌های شیاردار در این منطقه و مطالعه این گونه سفالی در سایر مناطق محدوده ایران فرهنگی، به یک شناخت نسبی درباره سفالینه‌های دوره‌های مختلف تاریخی این منطقه دست یابیم. در پایان و با استناد به شکل‌های مختلف تزیینی سفال‌های شیاردار، این سفالینه‌ها به انواع مختلفی تقسیم‌بندی شده‌اند.

سفال شیاردار یکی از گونه‌های سفالی است که در دوره‌های مختلف رواج داشته است. ظروف شیاردار در دوره تاریخی و به‌طور خاص اشکانی، در منطقه سیستان و نواحی پیرامونی آن مانند جنوب خراسان رواج گسترده یافت و گونه‌های مختلفی از آن در این مناطق شناسایی شده است. سفالگران برای اینکه ظروف سفالی خود را از یکنواختی و سادگی خارج کنند، اقدام به شیاردار کردن آنها می‌کرده‌اند. این شیارها با استفاده از یک ابزار چوبی و ... ایجاد می‌شده‌اند. شیارها

تصویر ۱. موقعیت محوطه‌هایی که در این مقاله از آنها نام برده شده است: ۱. محوطه انجیرک، ۲. انبز پشته، ۳. پشته نه تاغ، ۴. تپه کوره محمدآباد، ۵. تپه کلاته سلیمان، ۶. کلاته شاهپوری، ۷. محوطه آب جو، ۸. تپه تخرآباد، ۹. محوطه گبری مود، ۱۰. تپه چارده سورگ، ۱۱. محوطه دژ گوگ، ۱۲. شهر قدیم قاین، ۱۳. تپه قلعه چهارفرسخ، ۱۴. محوطه سنجی، ۱۵. عرب پشته، ۱۶. تپه ده نو سریجو (سریجان)، ۱۷. قلعه توج، ۱۸. قلعه کمر زادنبه، ۱۹. قلعه اکرم آباد، ۲۰. قلعه دختر بیدسک، ۲۱. قلعه نه و ۲۲. تپه پل عباس آباد (نقشه پایه برگرفته از Google)

Fig. 1. The Location of the Areas Mentioned in this Article: 1. Anjirek site, 2. Anbez poshteh, 3. Pashte e-Noh Taq, 4. Koreh Mohammadabad tepe, 5. Kalateh Solaiman site, 6. Kalateh Shahpuri, 7. Ab e-Joo site, 8. Takhcherabad hill, 9. Gebri Mod site, 10. Charde Surg hill, 11. Dej Gog site, 12. Qadim Qain city, 13. Chaharfarsakh castle tepe, 14. Senji site, 15. Arab Poshteh, 16. Deh No Seraijo (Serijan) tepe, 17. Toj Castle, 18. Kamar Zadonbah Castle, 19. Akram Abad Castle, 20. Dokhtar Bidesk Castle, 21. Neh Castle and 22. Abbas Abad Pal tepe (Based on Map Taken from Google)

و پیشگیری از لغزیدن و سقوط ظرف. شیارها به صورت مستقیم و به موازات یکدیگر و به صورت افقی بر سطح بیرونی ظرف ایجاد می‌شده‌اند. سفال‌های شیاردار همگی چرخ‌سازند، کیفیت به نسبت خوبی دارند و از پخت کافی و یکسان برخوردارند. آمیزه این سفالینه‌ها غالباً کانی بوده و به ندرت آمیزه گیاهی در ساخت آنها استفاده

با عمق، عرض و یا فاصله‌های متفاوت و در عرض ظرف و به صورت افقی غالباً در زمانی که سفال بر چرخ قرار دارد، به دور آن ترسیم می‌شده است. برای ایجاد شیارهای عمیق بر سطح ظروف، دو دلیل می‌توان متصور بود، نخست، برای خارج ساختن سطح ظروف از یکنواختی و سادگی و دوم برای افزودن سطح اصطکاک بدنه ظروف با دست

است؟ پراکنش گونه‌های سفالی شیارداد دوران تاریخی در بخش‌های جنوبی استان به مراتب از بخش‌های شمالی آن بیشتر است. ب. یافته‌های سفالی شیارداد مربوط به چه دوران تاریخی بوده و اینکه این گونه سفالی یک نوع سفال وارداتی بوده و یا اینکه در محل تولید شده‌اند؟ به نظر می‌رسد با توجه به پراکنش سفال شیارداد در بخش‌های جنوبی استان در دوران تاریخی، این سفال یک گونه وارداتی از سیستان بوده با وجود این از تنوع بیشتری نسبت به نمونه‌های سیستان برخوردار بوده است.

روش پژوهش

این پژوهش بر مبنای روش کتابخانه‌ای و برآیند بازنگری کاوش‌ها، بررسی‌ها و مطالعات باستان‌شناسی صورت گرفته در پهنه خراسان جنوبی انجام شده و سپس به مطالعه، مقایسه، تطبیق و تحلیل یافته‌ها و نمونه‌های مشابه می‌پردازد. سفال گونه شیارداد به انواع و دسته‌های مختلف تقسیم‌بندی شده است. هدف از این مطالعه، معرفی، شناخت، گاهنگاری و بررسی خاستگاه این گونه سفالی در جنوب شرقی ایران به طور خاص و مطالعه و ارزیابی نمونه‌های مشابه در پهنه ایران فرهنگی در دوره‌های مختلف تاریخی است.

پیشینه پژوهشی

شواهد باستان‌شناختی حاکی از آن است که تولید سفال‌های شیارداد در شرق ایران از دوره پیش‌تاریخ (دوره چهارم شهرسوخته) (S. Sajjadi, 2003) تا سده‌های متأخر اسلامی

شده است. رنگ خمیره این سفالینه‌ها، در طیفی از قرمز-قهوه‌ای تا نخودی قرار می‌گیرند و عموماً پوشش سطح سفال‌ها مشابه خمیره است. کیفیت و ضخامت قطعه سفالهای شیارداد نشان می‌دهد که این گونه سفالی عمدتاً متعلق به کوزه‌ها و خمیره‌های بزرگ بوده است (هرینک، ۱۳۷۶: ۲۳۳). در این پژوهش که با تأکید بیشتر به بررسی داده‌های سفالی در گوشه جنوب شرقی ایران و به طور خاص خراسان جنوبی پرداخته، به مطالعه تمامی شکل، نوع و فرم‌های سفال شیارداد شامل نقش برجسته نواری (Ribbed) که در این پژوهش با عنوان کبریتی (نوع اول) معرفی شده‌اند و نقش‌های مهرزده نواری (Parallel stamped) (نوع نهم)، نوعی از تزئین شانه‌ای (Comb) که بر نقش‌های شیارداد ایجاد شده‌اند (نوع هشتم) و یا اینکه به طور سراسری همه ظرف را پوشش داده‌اند (نوع هفتم) و نقش‌هایی که به صورت برجسته و فرورفته به عنوان بخشی از ساختار ظرف بوده و همین‌طور نوعی از شیار که بر ظرف‌های پیش‌تاریخی (عصر مفرغ) که به عنوان تزئین سبیدی (Basket marked) شناخته می‌شوند ولی شیارهای روی ظرف مانند نمونه‌های اصلی شیارداد به نظر می‌رسند، تنها با برخی فرورفتگی‌های ریز که نشان از سبیدی بودن نقش دارد (نوع دهم)^۱ و با نمونه‌های شیارداد متفاوت هستند، می‌پردازد.

پرسش‌ها و فرضیه‌ها

پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش پیش‌رو چنین است: ۱. پراکنش گونه‌های سفالی شیارداد در محدوده خراسان جنوبی به چه شکل

^۱ شاید برخی این موضوع را بیان کنند که نقش شانه‌ای، سبیدی و نوع کبریتی را نمی‌توان جزو گونه شیارداد دانست که نظر آن دسته از همکاران و باستان‌شناسان نیز مورد احترام است، ولی این موضوع باید مد نظر قرار گیرد که با بررسی نمونه‌های مختلف سفال شیارداد و تزئین شیارداد در منطقه شرق و جنوب شرق ایران، نمونه‌هایی مورد بررسی قرار گرفته که به صورت سراسری شیارها همه ظرف را دربرگرفته باشد و یا به صورت برجسته و فرورفته و یکنواخت روی ظرف را پر کرده باشند.

کیلومتری شمال شرق بیرجند بازدید داشته، اشاره کرده ولی درباره گونه‌های سفالی آن سخنی نگفته است (هرینک، ۱۳۷۶: ۲۳۸). هالیر (Hallier) در ۱۹۷۴ میلادی مقاله‌ای با عنوان «نه، شهری اشکانی در شرق ایران» منتشر کرده و در آن صرفاً به مباحث معماری قلعه شاهدژ نهبندان پرداخته (Hallier, 1974) ولی به سفال شیاردار در محدوده جنوب خراسان اشاره نکرده است. از برآیند بررسی‌های گسترده دشت سیستان در دهه ۱۳۸۰ و کاوش و گمانه‌زنی تپه گوری کهنه سیستان (مهرآفرین و موسوی حاجی، ۱۳۸۵)، پژوهش‌هایی نیز به انجام رسیده که گاهنگاری نسبی محوطه‌های کوه خواجه براساس سفال‌های سطحی (بنی‌جمالی، ۱۳۸۷)، مطالعه سفال‌های دوران تاریخی و اسلامی سیستان (مهرآفرین، ۱۳۸۳؛ موسوی حاجی و مهرآفرین، ۱۳۸۶ و مهرآفرین و موسوی حاجی، ۱۳۸۸)، مطالعه موردی حوزه زابل ۱ (عطایی، ۱۳۸۸)، بررسی باستان‌شناختی نیمه غربی حوزه رودخانه شيله سیستان (خالدی، ۱۳۸۹) و مطالعه نمونه‌های سفالین دوره اشکانی در سیستان ایران (روستایی، ۱۳۹۱) ذیل پایان‌نامه کارشناسی ارشد و در دو مقاله با عنوان «مطالعه سفال شیاردار اشکانی سیستان» (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۲) و «سفال شیاردار، سفال غالب سیستان ایران در دوره اشکانی» (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۴) نمونه‌های مختلفی از این گونه سفالی معرفی شده است. پژوهشی در زمینه مطالعه سفالینه‌های دوران اشکانی و ساسانی دشت نه و دره چهارفرسخ با عنوان «سبک‌های بومی و منطقه‌ای در سفال‌های اشکانی-ساسانی شرق ایران با تکیه بر نو یافته‌های سفالین دشت نه و دره چهارفرسخ شهرستان نهبندان، استان خراسان جنوبی» تعدادی از گونه‌های سفال شیاردار در

(مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۲ و مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۴) تداوم داشته است^۱ اما از نظر کیفیت ساخت، فشردگی خمیره، نظم شیاریها و ... نسبت به نمونه‌های شیاردار دوره تاریخی در درجه پایین‌تری قرار دارند (هرینک، ۱۳۷۶: ۲۷۰). این گونه سفالی در محدوده سیستان به چهار گروه عمده تقسیم می‌شود: الف. شیاردار با پوشش گلی، ب. شیاردار و داغدار، ج. شیاردار با تزیینات کنده و د. شیاردار با تزیین نقاشی (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۲ و مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۴). این گونه سفالی در کاوش و بررسی بیش از ۲۰ محوطه خراسان جنوبی (دانا، ۱۳۹۵؛ ۱۳۹۶؛ ۱۳۹۷؛ فرجامی و محمودی‌نسب، ۱۳۹۳، ۱۳۹۸ الف، ۱۳۹۸ ب، ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰؛ لباف خانیکی، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷ و ۱۳۹۱) و همچنین طی بررسی‌های باستان‌شناسی این منطقه (حیدری، ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲؛ فرجامی، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳؛ صدیقیان، ۱۳۹۳؛ ۱۳۹۴ و ۱۴۰۰؛ قلی‌نژاد، ۱۳۹۴؛ سیروسی، ۱۳۹۴؛ لباف خانیکی و همکاران، ۱۴۰۰ و اسماعیلی، ۱۴۰۰) شناسایی شده است.

نخستین بار ارنی هرینک (هرینک، ۱۳۷۶) در راستای تدوین رساله دکتری خود بر سفالینه‌های اشکانی موزه ملی ایران متمرکز شد و نیز در سال ۱۹۷۳ میلادی پژوهشی مبتنی بر دو جنبه پراکندگی جغرافیایی و سبک‌شناسی سفال‌های مناطق مختلف ایران اشکانی ارائه کرد. مطالعات هرینک درباره سفال شرق ایران بسیار اندک و محدود به چند محوطه باستانی در سیستان (قلعه سام، کوه خواجه و قلعه تپه) بود و همان‌گونه که خود اذعان داشته، تنها به ذکر عنوان آنها پرداخته است (هرینک، ۱۳۷۶: ۲۲۹). وی تنها در پی‌نوشت‌های کتاب خود به محوطه اشکانی مَرک که هیئت ایتالیایی به سرپرستی فیورانی در ۲۰

^۱ نگارنده در بررسی و مطالعه سفالینه‌های شیاردار جنوب شرق به نمونه‌های شیاردار دوران متأخر اسلامی برخورد کرده است.

پراکنش و تنوع چشمگیری در دشت نه و جلگه ماژان در شهرستان خوسف (صدیقیان، ۱۳۹۳ و صدیقیان و همکاران، ۱۴۰۰) برخوردار بوده ولی در محدوده زیرکوه (فرجامی و محمودی‌نسب، ۱۳۹۳؛ قلی‌نژاد، ۱۳۹۴). دشت بیرجند (دانا، ۱۳۸۸؛ ۱۳۹۵؛ ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷؛ اسماعیلی، ۱۴۰۰؛ فرجامی و محمودی‌نسب، ۱۳۹۸؛ ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰) و درمیان (زعفرانلو، ۱۳۸۳؛ صدیقیان، ۱۳۹۴؛ فرجامی، ۱۳۸۳) تنها تعداد محدودی سفال شیاردار از محوطه‌های این مناطق به‌دست آمده است.

مطالعاتی که پیش از این، درباره سفال‌های محدوده خراسان جنوبی صورت گرفته، هر دو جریان فرهنگی بومی و منطقه ای را روایت می‌کنند. در سفال‌های این دوره، از یک طرف تداوم سبک‌های محلی را می‌توان دید و از سوی دیگر تشابهات و اشتراکات ساختاری با سفال‌های حوزه‌های فرهنگی دیگر را. به همین دلیل هر حوزه فرهنگی، الگوهای مشخص و متمایزی را نشان می‌دهد و این امر، باستان‌شناسان را قادر می‌سازد تا از یک‌سو، به زمان تولید سفالینه‌ها پی ببرند و از سوی دیگر تأثیر و تأثرات میان حوزه‌های فرهنگی و قوت و ضعف امواج فرهنگی را در دوره مورد مطالعه به‌بوته بحث بگذارند.

سفال شیاردار در سایر قسمت‌های ایران فرهنگی

خارج از ایران، این گونه سفالی با عنوان Grooved Ware یک گونه رایج در اواخر دوران نوسنگی در بریتانیا و ایرلند (۴۳۰۰ تا ۲۰۰۰ پم) است (Jayne Botfield, 2012: 2). تزیینات این گونه سفالی مشابه نمونه‌هایی است که از پشته نه تاغ و محوطه کلاته سلیمان سرپیشه به‌دست آمده‌اند (فرجامی، ۱۳۹۲) (نوع نهم). شکل ظاهری این گونه تزیین، مانند سبدهای حصیری

محدوده جنوبی خراسان جنوبی را معرفی کرده است (لباف خانیکی و همکاران، ۱۴۰۰).

به‌طورکلی، سفال شیاردار از تمامی حوزه‌های سیستان ایران و افغانستان به‌دست آمده ولی توزیع و پراکندگی این گونه سفالی در محوطه‌های شرق و شمالی نسبت به حوزه‌های غربی و جنوبی سیستان ایران بیشتر است (مهرآفرین، ۱۳۹۴: ۱۵). در خارج از محدوده سیاسی ایران، دامنه نفوذ و پراکنش این گونه سفالی در محدوده سیستان افغانستان (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۴) بخش‌های غربی افغانستان (Fairservis, 1956: 31) و بلوچستان ایران (Basafa, 2008: 200, Pl. 17, No. 6-7) و مناطق غربی پاکستان (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۲) است که البته مطالعات منسجمی در این مورد صورت نپذیرفته است. گونه سفال شیاردار با کیفیت خوب از اواخر دوره کوشانی تا اوایل اسلام در شمشیرغار در قندهار (Dupree, 1958) و در اوایل دوره ساسانی مورد استفاده بیشتر و یا رایج بوده است (Fairservice, 1961: 89, Pl. 25, 27 & 29). فیرسرویس اشاره می‌کند که حاشیه دریاچه هامون و رود هیرمند در سیستان به‌ویژه در نیمه جنوبی که از رونق بیشتر در این دوره‌ها برخوردار بوده، جمعیت آن چنان زیادی در این منطقه حضور نداشته و سنت‌ها و آیین‌های زردشتی در کوه خواجه نیز در همین دوره آغاز شده است (Fairservice, 1961: 101, fig. 47).

پراکنش و گسترش این گونه سفالی در منطقه جنوب خراسان جنوبی و همجوار با سیستان، بسیار بیشتر از نیمه شمالی و غربی استان است که این نیز می‌تواند تحت تأثیر همجواری با سیستان و توسعه و رواج این گونه شاخص سفالی در دشت سیستان باشد. این گونه که با نام «سفال شیاردار سیستان^۱» نیز شناخته می‌شود، از

^۱ Sistan Grooved/Ribbed pottery

زمانی نوع شیاردار است. اگر گمان هرتسفلد مربوط به قاقاشهر (کوه خواجه) صحیح باشد، سفال شیاردار سیستان بایستی تاریخی از سده اول میلادی تا سده‌های نخستین اسلامی- حدافل سده دهم میلادی- را داشته باشد (Fairserve, 1961: 89). اما براساس شواهد، دوران شکوفایی و رواج آن قبل از اسلام بوده است. فیرسرویس تعدادی از قطعات شیاردار را از برج‌های نگهبانی مانند قلعه فاتح در محدوده معروف به رود بیابان پیدا کرده است. ولی در مجموع اعتقاد دارد که سفال شیاردار از اواخر دوره اشکانی تا اوایل اسلام در شمشیرغار رواج داشته است (Fairserve, 1961: 89).

در بلوچستان پاکستان و از بررسی دره کویته و از محوطه‌های Q18، Q19 و Q32 نیز نمونه‌هایی از سفال شیاردار شناسایی شده که بنا به نظر فیرسرویس مشابه نمونه‌هایی است که از محوطه قاقاشهر (کوه خواجه) و شهرستان در سیستان به‌دست آمده‌اند و نمونه‌هایی دیگری را هارگریوز از تپه سمپور از نزدیک ماستونگ گزارش کرده است (Fairserve, 1956: Vol. 45, Pl. 18). اشتاین نمونه‌هایی را از مکران، خاران، اسپت بولندای معرفی کرده و نمونه‌های دیگری نیز در وزیرستان و مغول غوندای دره ژاب پاکستان شناسایی کرده است (Stein, 1934, Pl. XXV). در لورالای و دابارکوت نیز نمونه‌هایی به‌دست آمده و نمونه‌های سطحی نیز از پیشین هم به‌دست آمده است (Fairserve, 1956: 340). دیلز نیز در بررسی دشت سیستان، مجموعه‌ای از سفالینه‌های بدون لعاب از محوطه گردن ریگ در محدوده بین گود زره و رود بیابان به‌دست آورده که آنها را مربوط به دوره اسلامی دانسته، اما نمونه‌های دیگری از سفال که از دام در محدوده شیله رود به‌دست آمده را تزیین سبیدی معرفی کرده که به‌احتمال مربوط به دوره پیش‌ازتاریخ است (Dales, 1972, Figs.)

است که قالب گرفته شده باشد و یا به‌صورت استامپی بر سفال ایجاد شده‌اند. در محدوده ایران فرهنگی، نمونه‌های کهن سفال شیاردار از شهر سوخته دوره‌های I-IV شناسایی شده است که البته فاصله بین شیارها که بر تعدادی از خمزه‌ها به چشم می‌خورد، متفاوت است. کاوشگر، این شیارها را به‌عنوان گونه‌ای تزیین به حساب آورده است (S. Sajjadi, 2003: 50, fig. 16, f.1405). هم‌زمان و هم‌دوره نمونه‌های به‌دست آمده از شهر سوخته در سیستان ایران، در گورستان H هاراپا نیز نمونه‌هایی از سفال‌های شیاردار مشابه گونه شیارداری که در کوه خواجه و کلاته شاهپوری در نهبندان به‌دست آمده، شناسایی شده است (سیدسجادی، ۱۳۸۸: ۱۱۲، شکل ۲۶-۵، ش. ۸)، با این تفاوت که در نمونه‌های هاراپا، تنها بخش پایینی ظرف، شیاردار شده است. در موندیگاک دوره چهارم نیز سفال شیاردار مشابه نمونه هاراپا شناسایی شده که تنها بخش پایینی سفال، دارای شیار بوده و قسمت‌های نزدیک به لبه فاقد شیار است (Biscione, 1974: 143, fig. 12). بنابر بررسی‌های صورت گرفته هیئت موزه تاریخ طبیعی آمریکا در محدوده سیستان (ایران و افغانستان) به سرپرستی فیرسرویس، بیشتر نمونه‌های شیاردار از بخش‌های شرقی سیستان به‌دست آمده که با دوره D-C در دره کویته در پاکستان و با دوره B همپوشانی داشت (Fairserve, 1961: 89). چراکه نمونه‌هایی نیز از شمشیرغار در ناحیه قندهار به‌دست آمده که تاریخ ۱۰۰ تا ۳۰۰ م را دربرمی‌گیرد و مربوط به کوشانی متأخر است (Dupree, 1958). ارتباط آشکار یک سکه اواخر ساسانی (۶۳۰-۶۳۱ م) با ظروف شیاردار و لعاب‌دار سیستان در پای کش رستم (Pai-kash-i-Rustam) و کمبود نوع آن در پیشاوران، جایی که در بافت نخستین اسلامی ظاهر می‌شود، نشان‌دهنده آخرین محدودیت‌های

شده که تاریخ هزاره اول پم را برای آن در نظر گرفته‌اند (Kiani, 1982, pl. 38.2) و نمونه‌ای از اواخر دوره ساسانی و اوایل اسلام از تورنگ تپه (Boucharlat & Lecomte, 1987: Pl. 64, no. 4) شناسایی شده است. یک نمونه تنگ سفالی مربوط به مفرغ متأخر از گورستان گنور در ترکمنستان شناسایی شده که مانند سایر نمونه‌های پیش از تاریخ دارای شیوه متفاوتی از تزیین شیاردار بر است (Sarianidi, 2007: 56, 12). شیارهای روی این ظروف، عمیق‌تر و فواصل بین شیارها به نسبت زیادتر از نمونه‌های تاریخی (اشکانی و ساسانی) است. گونه مشابه مفرغی این نمونه شیاردار از محدوده خراسان رضوی از محوطه بند ازبکی رشتخوار شناسایی شده است (زنکنه، ۱۳۹۲ و غفاری، ۱۳۹۹).

در جنوب غرب و از دوره ایلام نو، ظروف شیاردار کوچک (حقیقه‌های سفالی) از محوطه جوبجی در دشت رامهرمز گزارش شده (شیشه‌گر و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۶، شکل ۱، ۷، ۸ و ۹ و ۳۸، شکل ۳، ش. ۵) و مشابه آنها از میان رودان در نیپور و بررسی‌های شمال خوزستان (Wenke, 1975, Pl. 22, No. 407) و میاناب شوشتر گزارش شده که مربوط به اواخر اشکانی است. این نمونه‌ها خمیره نخودی و قهوه‌ای، با آمیزه کانی دارد و چرخ‌ساز است. به نظر می‌رسد تعدادی از این ظروف، کوزه‌های آفروایی باشند که تنها بخش‌های بالایی آنها دارای تزیین بوده است (خسروزاده و عالی، ۱۳۸۴: ۲۰۹، شکل ۳۴ و ۲۰۷، شکل ۴۸).

نمونه‌های شیاردار هخامنشی از قلب شاهنشاهی از تنگ بلاغی مورد شناسایی قرار گرفته است (عسکری چاوردی و کالیری، ۱۳۹۳: ۲۰۰، ش. ۴ و ۲۴ و ص ۲۵۸، ش. ۵۷۵ و ص. ۳۰۰، ش. ۶۳۵ و ۸۶۱). مشابه آن، نمونه‌هایی از محوطه دولت‌آباد مرو دشت نیز شناسایی شده

نمونه دیگر سفال سبیدی شیاردار در منطقه بلوچستان و در بوکار بوتی در بررسی‌های دره کانراچ به دست آمده که به عنوان نمونه‌ای هاراپایی معرفی شده است (Didier & Mutin, 2015: 345, fig. 12-29). نمونه مشابه دیگر، سفالی دست‌ساز مربوط به دوره نوسنگی و خمیره قرمز از فارس است که دارای تزییناتی مشابه نمونه‌های سیستان و بلوچستان است (خانی‌پور و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۴، تصویر ۵، ش. ۱۴).

نمونه کاسه شیاردار با لبه تخت از غبیرا در کرمان شناسایی شده که مربوط به هزاره چهارم پم (ابلیس V نوع مشیز) است (Sajjadi & Wright, 1990: 12, fig. 9, No. 22). همین‌طور نمونه خمیره‌های شیاردار بزرگ از تپه یحیی فاز IVB2 و IVB3 و IVB4 به دست آمده که به نظر می‌رسد نمونه‌ای رایج مربوط هزاره سوم پم است که تا عصر آهن رواج داشته است (Potts, 2001: 157, fig. 5.18, B). این نمونه مشابه گونه شیارداری است که از دوره هخامنشی از محدوده مرکزی شاهنشاهی هخامنشی و از محوطه‌های شاخص این دوره شناسایی شده است.

به نظر می‌رسد پراکنش گونه‌های شیاردار در نیمه شمالی ایران فرهنگی بسیار کمتر از نیمه جنوبی آن است و رواج این گونه در بخش‌های جنوبی ایران فرهنگی به ویژه در بخش‌های جنوب شرقی کشور نسبت به سایر بخش‌ها بسیار بیشتر بوده است. نمونه خمیره شیاردار مربوط به اواخر هزاره سوم (۲۹۰۰-۱۸۰۰ پم) از دوره سوم (IIIC) حصار شناسایی شده که نیمه بالایی ظرف دارای شیار است و نه تمامی ظرف (Deshayes, 1969: 153, fig. 59, 1/6) مشابه این نمونه و مربوط به این دوره زمانی، نمونه‌ای از یاریم تپه (Young, 1971: 24) هم با خمیره خاکستری به دست آمده است. از حوضه گرگان رود نمونه‌ای از سبو/خمیره با خمیره خاکستری رنگ شناسایی

۱۳، ش. ۱۹۱). نمونه‌های شیاردار مربوط به دوره هخامنشی از جنوب شرق و به صورت پراکنده و محدود در برخی از محوطه‌های باستانی شناسایی شده است. نمونه‌های محدود سفال گونه شیاردار در میان لیوان‌های بومی و کاسه‌های دهانه غلامان در سیستان ایران (Zehbari, et. al. 2015, 243) و زهبری و مهرآفرین، ۱۳۹۲: ۳۳، تصویر ۱۳) و نادعلی در سیستان افغانستان (Fairserve, 1961: 51) مربوط به دوره هخامنشی شناسایی شده است. نمونه شاخص گونه سفالی شیاردار که یک نمونه خاص به حساب می‌آید و از کاوش ترانسه G-12 محوطه ریوی در دشت سملقان مربوط به دوره هخامنشی شناسایی شده (Jafari and Thomalsky, 2016: 98, fig. 37, No. 10) دارای خمیره‌ای با کیفیت و پوشش نارنجی رنگ و شیارهایی مشابه نمونه‌های کوه خواجه سیستان و کلاته شاهپوری در نهبندان است. در هرات و قلعه اختیارالدین و کاوش‌های صورت گرفته در این محوطه باستانی، یک نمونه خمیره سفالی با لبه مثلثی، چرخ‌ساز با ذرات ریز میکا و گردن بسته با بدنه کروی و خمیره صورتی است که مربوط به سده‌های هشتم تا پنجم پم شناسایی شده که از بیرون و درون دارای شیار بوده و شیاره‌های این ظرف برخلاف سایر نمونه‌های هخامنشی دارای عمق چندانی نیست (Franke & Thomas, 2005: 194, Pl. 12, No. 1:92.028).

از خمیره یا کوزه‌های اژدری شکل که بیشتر در نواحی شمال و جنوب خلیج فارس دیده می‌شوند، نمونه‌هایی به دست آمده که دارای شیارهایی در زیر لبه و بخش بالایی ظرف است که نمونه‌های آن از کاوش‌های سیراف (خسروزاده، ۱۳۹۰: ۲۵۷، شکل ۴-۴۱ و ۴-۳۹)، شوش (میرفتاح، ۱۳۷۴: ۵۶، شکل ۱)، راس هافون شاخ آفریقا، مهروبان (خسروزاده، ۱۳۹۰: ۳۶۱، تصویر ۴-۵) و شغاب بوشهر (میرفتاح، ۱۳۷۴) و

که کاوشگر آنها را سفال با تزیین برجسته معرفی کرده و مربوط به دوره هخامنشی است (اسدی، ۱۳۹۴، ۸۲، تصویر ۱۱، شماره‌های ۲۲ و ۲۳). مشابه این نمونه‌ها در تمب بُت در نزدیکی سیراف با خمیره خاکستری رنگ مربوط به دوره هخامنشی شناسایی شده است. این سفالینه‌ها دارای کیفیت ساخت خشن بوده و رنگ خمیره خاکستری مایل به سیاهی دارند (عسکری چاوردی، شکل ۴-۲۸، ش. ۷ و ۸، شکل ۴-۲۹، ش. ۹-۱۲ و شکل ۴-۳۰، ش. ۱۳، ۱۴ و ۱۷). مشابه نمونه‌های هخامنشی در فارس، یک نمونه شیاردار از رأس الخیمه (De Cardi 1984: 202, Fig 2) & ادّور (Salles 1984: 242, 255, Fig. 11.) (No. 110 Zaidi, et. al. 2006)، دشت رستم (Kleiss 1994: fig. 6. 24. MSP. 1731) و استخر (fig. 9 173-175) به دست آمده است. از کاوش تل نورآباد ممسنی دو نمونه بسیار کوچک سفال شیاردار شناسایی شده که نمونه‌های چرخ‌ساز با آمیزه گیاهی است که تاریخی همزمان با دوره هخامنشی برای آنها در نظر گرفته شده و مشابه سفالینه‌های تخت جمشید است، با این تفاوت که نمونه‌های بارو دارای خمیره نخودی نارنجی است (Potts & Roustae, 2006: 389, fig. 3.135.) (T.B, Phase B3, Nos. TNP. 2045 & 2064). نمونه‌های مشابه سفالی خشن با خمیره قرمز قهوه‌ای مربوط به دوره هخامنشی را اشمیت از قبرستان چشمه تخت جمشید هم به دست آورده که شیاره‌های بسیار منظمی بر آن است (Schmidt, 1957, pl. 74. No. 29 & Pl. 89, No. 9). از دوره هخامنشی و از تل اسپید فارس نمونه‌های مشابه قلعه کالی (Potts et. al., 2009, 275, Pl. 17.) (Nos. QKC 1203 & QKC 1522) و تل نورآباد به دست آمده که دارای خمیره قهوه‌ای و قهوه‌ای خشن با آمیزه خاکستری رنگ و چرخ‌ساز است (عسکری چاوردی و همکاران، ۱۳۸۷: ۸۹، شکل

(مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۹، طرح ۱۵)، تنب خزینه‌ای، مرغزاری ۲ و ۵، گزوتیه دو و سه، قلعه دیو و ماهونک بردسیر کرمان شناسایی شده که دارای خمیره عمدتاً نارنجی و یا نخودی و یا قهوه‌ای مربوط به دوره اشکانی و ساسانی است (هادی‌پور مرادی، ۱۳۹۳: ۱۵۵، شکل ۴-۴، ش. ۱-۹). نمونه‌های دیگری از سفال شیاردار از تُم ماررون مربوط به دوره اشکانی به‌دست آمده که یک نمونه در زیر گردن ظرف و بر بدنه دارای شیار است که مشابه نمونه‌های شیاردار عصر مفرغ در گنور تپه است که دارای خمیره خاکستری سبز و چرخ‌ساز است و نمونه دیگری که دارای تزئین بر گردن ظرف مانند نقوش کنده، چرخ‌ساز و دارای خمیره نخودی است، شباهت زیادی به ظروف شیاردار سده‌های نخستین اسلامی در سیراف دارد (شیخی، ۱۳۹۵، طرح ۴-۲، ش. ۵ و طرح ۴-۴، شماره ۱۷).

چند نمونه ظروف گلدانی شکل از آی‌خانم معرفی شده‌اند که این ظروف دارای شیارهایی در بخش بیرونی و بخش بالایی ظرف است. خمیره این ظروف قرمز، صورتی و یا بژ است که همگی چرخ‌ساز و آمیزه کانی دارند. شیارهای این ظروف با فواصل منظم و با فاصله زیاد از یکدیگر نقش شده و تعداد این ظروف نیز محدود و مربوط به دوره پسا‌هخامنشی است (Lecuyot, 2013, fig. 5-12, Nos. 2-5). نمونه دیگری از ظروف شیاردار سلوکی در آسیای میانه، یک نمونه از کاسه‌های رایج نیم‌کره‌ای شکل است که لبه آن به بیرون برگشته و بخش بالایی آن دارای شیارهایی در زیر لبه است (Lhuillier and Bendezu - Sarmiento, 2018: 342, fig. 5, No. 2).

نمونه‌های دوران اشکانی و ساسانی از تپه گوری کهنه (مهرآفرین، ۱۳۸۵: ۱۸۳، شکل ۱۱)، کوه خواجه (Mehrafarin, et. al. 2011, Fig. 10)، (No. 4) و حوزه زابل ۱ (مهرآفرین و همکاران،

برخی محوطه‌های هند (خسروزاده، ۱۳۹۰: ۳۶۵) به‌دست آمده است. این خمره‌ها دارای خمیره‌ای به رنگ نخودی مایل به سبز یا سبز مایل به خاکستری دارند. حرارت برای پخت آنها کافی و دارای پوشش نخودی سبز است و سطح داخلی آنها قیر اندود شده و مربوط اواخر دوره ساسانی است (خسروزاده، ۱۳۹۰: ۲۳۷). به‌نظر می‌رسد، از این کوزه‌ها و خمره‌ها عمدتاً برای تدفین استفاده می‌کرده‌اند (میرفتاح، ۱۳۷۴: ۵۶، شکل ۱). از جزایر ابوظبی و رأس بیلیاریار سفال خشن با خمیره سیاه با تزئین برجسته/شیاردار مربوط به دوره پارتی شناسایی شده است (خسروزاده، ۱۳۹۰: ۲۰۲، شکل ۴-۱۲). مشابه این نوع سفال خشن با خمیره سیاه رنگ با آمیزه سفیدرنگ و در فرم‌های خمره و کوزه‌های بزرگ و شیاردار، از قلات بحرین، ملیحا (Jasim, 2001, fig. 24: 7) و دفاری قسم (خسروزاده، ۱۳۹۰، ۱۸۸، تصویر ۴-۵) نیز به‌دست آمده‌اند. از کهور لنگرچینی میناب با خمیره قرمزصورتی و آمیزه شن ریز و دانه‌های سفیدرنگ و فاقد پوشش (خسروزاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۷، شکل ۵، شماره ۷) و از دیبا در شارجه، سفال خاکستری بدنه ضخیم و پوشش زردرنگ در شکل‌های کاسه و کوزه (خسروزاده، ۱۳۹۰: ۲۰۲، شکل ۴-۱۳) شناسایی شده که حکایت از پراکندگی و رواج گسترده این فرم ظروف در پیرامون و جزیره‌های خلیج‌فارس دارد.

از محدوده استان هرمزگان از شهرستان‌های بشاگرد، جاسک، رودان، و نخل ابراهیمی میناب نمونه‌های شیاردار شناسایی شده که این نمونه‌ها، همگی چرخ‌ساز بوده و دارای خمیره قرمز، نخودی و نارنجی است و همه نمونه‌ها به‌جز یکی، دارای پوشش و تاریخ اشکانی است (منصوری، ۱۳۹۱، شکل ۱۰، ۵۰، ۵۶ و ۵۷). در کرمان و از محوطه‌های تنب خرگ رودبار

Whitcomb, 1985: 117, fig.) شیاردار شده است (42, no. e). بخش انتهایی دو نمونه فقاع شیاردار نیز از این محوطه به دست آمده که دارای خمیره سبزرنگ به دلیل پخت زیاد است (Whitcomb, 1985: 73, fig. 26, no. hh & ii). در محدوده شمال شرق ایران و از تپه اسماعیل آباد در حوضه کشف رود نمونه‌ای از سفال گونه شیاردار را تداعی می‌کند (نوع پنجم) که نمونه‌های آن در تپه گبری مود سربیشه (فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۸) و تپه تخچرآباد بیرجند (دانا، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷) نیز به دست آمده است. این نمونه دارای خمیره قهوه‌ای و پوشش کرم رنگ و چرخ‌ساز است (داوری و همکاران، ۱۳۹۷: ۹۰، تصویر ۱۲، ش. ۱۵). نمونه کاسه با بدنه شیاردار، پوشش نخودی و آجری و چرخ‌ساز از دشت سرخس مربوط به دوره اشکانی شناسایی شده است (بهروزی فر و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۵۰، تصویر ۲). از کاوش‌های قومس سفال دارای خمیره خاکستری و شیارهایی تنها در بخش بالایی کاسه مربوط به دوره اشکانی شناسایی شده است ولی نیمه پایینی ظرف شیاردار (Hansman, 1970: 59, fig. 15, no. 2).

نمونه‌های سفال شیاردار مربوط به سده‌های نخستین اسلامی که از سیراف به دست آمده دارای خمیره قهوه‌ای بوده و شیاردار تنها در بخش‌های فوقانی این ظروف دیده می‌شود. در کاوش فصل ششم این محوطه نیز، نمونه‌ای با تزئین شیاردار از گردن به دست آمده که مربوط به سده‌های نخستین اسلامی است (Whitehouse, 1974, Pl. XIIb). (Site O).

پراکنش گونه‌های سفالی شیاردار در شرق ایران

با بررسی‌های صورت گرفته در محدوده خراسان جنوبی و سیستان در طول دهه‌های ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ هـ.خ از برخی محوطه‌های دوران تاریخی این مناطق، سفال گونه شیاردار به دست آمده

(۱۳۹۱: ۱۹، طرح ۱۵) در محدوده سیستان ایران و نمونه‌هایی از پیشاوران در سیستان افغانستان مربوط به دوره ساسانی تا اوایل اسلام شناسایی شده است (Fairservice, 1961: 48). در منطقه بلوچستان از محوطه کوشکک ۱ (علیزاده، ۱۳۹۱، لوحه ۴۹، ش. ۲۳۶ و ۲۳۷ و مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۹، طرح ۱۵)، و از دمنان شهر یانچ (فرزین، ۱۳۹۰: ۱۱۸، شکل ۳-۵-۳۵) و نمونه دیگر سفال شیاردار از محدوده دامبکوه در مکران شناسایی شده است. این سفال‌ها چرخ‌ساز و خمیره آنها قرمز یا نخودی است. پخت این سفالینه‌ها خوب نیست و قطعات شن و ذرات آهک در خاک آن به چشم می‌خورد (Basafa, 2008: 200 & 205). نمونه مشابه سفال دامبکوه در لایه‌های ابتدایی کوه خواجه (VI) نیز شناسایی شده است (هرینک، ۱۳۷۶: ۲۳۷).

نمونه سفال‌های شیاردار از چارسدا مربوط به دوره اشکانی به دست آمده که با نمونه‌های اشکانی و ساسانی سیستان مشابهت دارد (Wheeler, 1962, Fig 40,42). در شهر کهنه قندهار و در کاوش محوطه D، فاز هفت مربوط به دوره هندوکوشانی نمونه سفالینه‌های شیارداری به دست آمده که بخش‌های پایینی ظرف دارای شیاردار بوده و در نزدیک لبه فاقد شیاردار است (Ball, 1996: 107 & 108, fig. 90, No. 11, fig. 91, no. 10).

از محدوده فلات مرکزی در شهرستان محلات، نمونه‌های شیاردار مشابه نمونه‌های فارس و سیستان از محوطه‌های تپه جم، خوگان ۱، قاسم سلیمی، آتشکده آتشکوه، چاه فرخ و تپه کوپوله رضا مربوط به دوره ساسانی و اشکانی شناسایی شده است (بنی‌جمالی، ۱۳۹۶). از کاوش‌های قصر ابونصر مربوط به اواخر دوران ساسانی، نمونه‌های خمیره شیاردار با خمیره خاکستری خشن به دست آمده که همه بدنه ظرف

مواد استفاده می‌شده به‌ویژه در بخش‌های مرکزی شاهنشاهی هخامنشی در فارس.

سفال شیاردار در خراسان جنوبی

با بررسی و دقت نظر در کاوش‌ها و بررسی‌های صورت گرفته در پهنه جنوبی خراسان به‌نظر می‌رسد، پراکندگی و گسترش این گونه سفالی در مناطق جنوبی خراسان و هم‌جوار با سیستان بسیار بیشتر از نیمه شمالی و غرب استان است. یا درست‌تر این است که گفته شود، نمونه‌های سفالی گونه شیاردار تنها از محوطه‌هایی در شهرستان‌های نهبندان، درمیان، زیرکوه، خوسف، سریشه و دشت بیرجند به‌دست آمده و هیچ قطعه شیارداری از سایر بخش‌های استان گزارش نشده است. یعنی از نوار کوهستانی کوه‌های مؤمن‌آباد به سمت شمال و ارتفاعات شاسکوه و آهنگران به سمت غرب هیچ گونه داده سفالی شیارداری شناسایی نشده و هیچ ردّ و نشانی از این گونه در نیمه شمالی استان وجود ندارد که نشانگر این است که به‌احتمال، ارتفاعات مانعی عمده برای پراکنش آن به حساب می‌آمده و این می‌تواند به نقش عوامل طبیعی در پراکنش گونه‌های سفالی و گسترش ویژگی‌های فرهنگی در نواحی مختلف کشور مربوط باشد. سفالینه‌های شیاردار شناسایی شده از سطح استان، همگی مربوط به محوطه‌های دوران تاریخی به‌ویژه محوطه‌های شاخص مربوط به دوران اشکانی و ساسانی بوده و در هیچ محوطه دوران اسلامی این گونه سفالی مشاهده و گزارش نشده است. سفالینه‌های شیاردار به‌دست آمده دارای خمیره عمدتاً قرمز، نخودی و نارنجی است که عمدتاً دارای پوشش‌های نخودی و نارنجی و یا قرمز است. عمده سفالینه‌های شیاردار شناسایی شده از سطح خراسان جنوبی چرخ‌ساز و دارای آمیزه معدنی/کانی بوده است که برخی از این نمونه‌ها نیز دارای ذرات ناخالصی یا کانی‌های در خمیره است. کیفیت ساخت و پخت بیشتر این

و سفال غالب سیستان در دوره اشکانی سفال شیاردار است (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۲ و مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۴). سفالگران سیستانی برای خارج ساختن ظرف از یکنواختی و سادگی، آنها را شیاردار کرده‌اند. سطح خارجی این سفال‌ها با استفاده از یک ابزار پهن که نوک آن کمتر از نیم سانتی‌متر بوده، شیاردار شده است. شیارها به دو صورت منحنی و شکسته به موازات یکدیگر و به‌صورت افقی و با حالت پیچشی به‌وجود آمده‌اند. پهنای شیار و پهنای برآمدگی (نقش کبریتی) در بیشتر سفال‌ها برابر است (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۲). این سفال در نتیجه کاوش و بررسی محوطه‌هایی در جنوب خراسان (نصرآبادی، ۱۳۸۴؛ هاشمی زرج‌آباد، ۱۳۹۱؛ فرجامی، ۱۳۹۲؛ حیدری، ۱۳۹۱؛ حیدری، ۱۳۹۲؛ صدیقیان، ۱۳۹۳؛ فرجامی و محمودی‌نسب، ۱۳۹۳؛ حیدری، ۱۳۹۴؛ صدیقیان، ۱۳۹۴؛ قلی‌نژاد، ۱۳۹۴) شناسایی شده است. شواهد باستان‌شناختی حاکی از آن است که تولید سفال‌های شیاردار در شرق ایران، از دوره هخامنشی تا دوره اسلامی تداوم داشته است (هرینک، ۱۳۷۶: ۲۷۰). سفال‌های شیاردار همگی چرخ‌سازند، کیفیت به‌نسبت خوبی دارند و از پخت کافی و یکسان برخوردارند. آمیزه این سفالینه‌ها غالباً کانی است و به‌ندرت آمیزه گیاهی در ساخت آنها استفاده شده است. رنگ خمیره این سفالینه‌ها در طیف قرمز-قهوه‌ای تا نخودی قرار می‌گیرد و عموماً پوشش سطح سفال‌ها مشابه خمیره است. کیفیت و ضخامت قطعه سفال‌های شیاردار نشان می‌دهد که این گونه سفالی مطمئناً متعلق به کوزه‌ها و خمیره‌های بزرگ بوده است (هرینک، ۱۳۷۶: ۲۳۳). پژوهش پیش‌رو، به این موضوع با کمی تردید می‌نگرد، چراکه نمونه‌های مختلفی از این نوع ظروف شناسایی شده‌اند که به‌عنوان خمیره یا سبو بیشتر برای ذخیره و انبارسازی

سفالینه‌ها مناسب ولی برخی نمونه‌ها دست‌ساز و دارای کیفیت پایینی به‌ویژه در نمونه‌های خوسف، سربیشه و بیرجند است. بررسی ظروف شیاردار در منطقه جنوب خراسان نشان می‌دهد که مهارت سفالگر تأثیر مستقیمی بر اجرای شیار و یا به‌طور کلی عناصر تزئینی روی سفال داشته، چراکه در برخی از نمونه‌ها، مهارت پایین و ناکارآمدی سفالگر در ایجاد و اجرای نقوش، موجب تفاوت بصری در سطح سفال نیز شده است. با کیفیت‌ترین نمونه‌های سفالی از محوطه‌های همجوار با سیستان در دره چهارفرسخ و از کلاته شاهپوری (فرجامی، ۱۳۹۹)، تپه قلعه چهارفرسخ (نصرآبادی، ۱۳۸۴) و از آب‌جو ابراهیم‌آباد نهبندان (فرجامی، ۱۳۹۹) به‌دست آمده و همین‌طور دو نمونه شیاردار از زیرکوه در نیمه شرقی استان (قلی‌نژاد، ۱۳۹۴) و فرجامی و محمودی‌نسب، (۱۳۹۳).

سفالینه‌های شیاردار نیز دست یافت. به‌طورکلی، سفال شیاردار در محدوده سیاسی خراسان جنوبی به ۱۰ نوع/گروه یا دسته قابل تفکیک و تقسیم‌بندی است که برخی از این گونه‌ها، دارای شباهت‌هایی با سفال شیاردار در منطقه سیستان است و برخی از گونه‌ها نیز به‌عنوان گونه بومی و محلی می‌تواند به حساب بیاید. به‌نظر می‌رسد تنوع برخی گونه‌های شیاردار در خراسان جنوبی به‌نسبت سیستان بیشتر بوده و برخی گونه‌های شیارداری که در این منطقه شناسایی شده‌اند در محدوده سیستان به‌دست نیامده‌اند و یا اینکه شناخت کامل و جامعی از سفال شیاردار سیستان وجود ندارد. این می‌تواند به نوعی بومی بودن این گونه سفال را در منطقه گواهی دهد، ولی تا زمانی که مستندات و شواهدی مبنی بر ساخت این گونه سفالی به‌دست نیاید، راجع به این موضوع با قطعیت نمی‌توان اظهار نظر کرد.

نوع اول: اولین نوع سفال شیاردار، دارای فرورفتگی و برجستگی در اندازه‌های تقریباً نیم سانتی‌متری (پنج میلی‌متری) است. شیارها در همه بخش‌های ظرف به‌صورت منظم و یکنواخت ایجاد شده و سفالگر زمانی که سفال بر چرخ در حال چرخش بوده با وسیله‌ای این نوع تزئین را بر ظرف ایجاد کرده است. شیارهای ایجاد شده که عنوان کبریتی را نیز به آن می‌توان اطلاق کرد. پنج قطعه از این نوع شیاردار از محدوده خراسان جنوبی شناسایی شده که قابل مقایسه با گونه مشابه خود در دشت سیستان است (روستایی، ۱۳۹۱: ۹۷، لوح ۲۵، ش. ۱۵۶ و ش. ۱۶۹). این نوع سفال شیاردار از محوطه‌های آب‌جو ابراهیم‌آباد در نهبندان (شکل ۲، ش. ۴)، گبری مود (مود B) سربیشه (شکل ۲، ش. ۵)، تپه دهنو سربجان در میان (شکل ۲، ش. ۲)، انبزیشته حاجی‌آباد زیرکوه (شکل ۲، ش. ۱) و شهرقدیم قاین (شکل ۲، ش. ۳) شناسایی شده‌اند که از دید جغرافیایی

گونه‌های مختلف سفال شیاردار در خراسان جنوبی

با توجه به تنوع گونه‌های مختلف سفال شیاردار در منطقه خراسان جنوبی، برخی از گونه‌های شیاردار مانند سفال شیاردار با تزئین نقاشی در منطقه خراسان جنوبی شناسایی نشده و علاوه بر ویژگی‌هایی که در تقسیم‌بندی سفال شیاردار سیستان آمده، ویژگی‌ها و نوع دیگری از تزئینات شیاردار در جنوب خراسان شناسایی شده و با توجه به همین موضوع، نگارنده گروه‌بندی و تقسیم‌بندی جدیدی را از گونه‌های مختلف سفال شیاردار در خراسان جنوبی پیشنهاد می‌کند. مطالعاتی که در گذشته درباره این گونه سفالی صورت گرفته تمرکز بر خمیره و تزئین سفال بوده و در این پژوهش سفال گونه شیاردار را براساس نوع و شکل شیار و یا ساختار بصری آن به‌عنوان شاخصی برای تقسیم‌بندی مطرح کرده و از این تقسیم‌بندی تا حدودی می‌توان به گاهنگاری نسبی

تصویر ۲. سفال با تزیین شیاردار/کبریتی

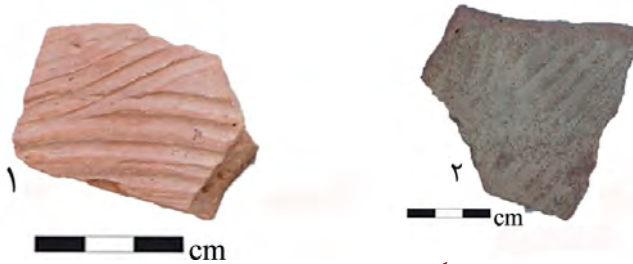
Fig. 2. Pottery with Grooved Decoration

نظم خاصی نیستند و با شکستگی‌های فراوان بر ظرف است. از این نوع شیاردار دو نمونه یکی در قلعه نه (تصویر ۳، ش. ۲) (فرجامی، ۱۳۹۹) با خمیره قرمز بدون پوشش و شیارهای به نسبت مشخص و دقیق و چرخ‌ساز و آمیزه معدنی است. نمونه دوم از تپه چارده سورگ در بیرجند (تصویر ۳، ش. ۱) به‌دست آمده (اسماعیلی، ۱۴۰۰) که دارای خمیره قرمز و پوشش نخودی بوده و دچار فرسودگی بسیار زیادی شده که در برخی قسمت‌ها و سطح سفال، شیارها ناپدید شده‌اند. مشابه این نوع در سایر محوطه‌های همجوار شناسایی نشد.

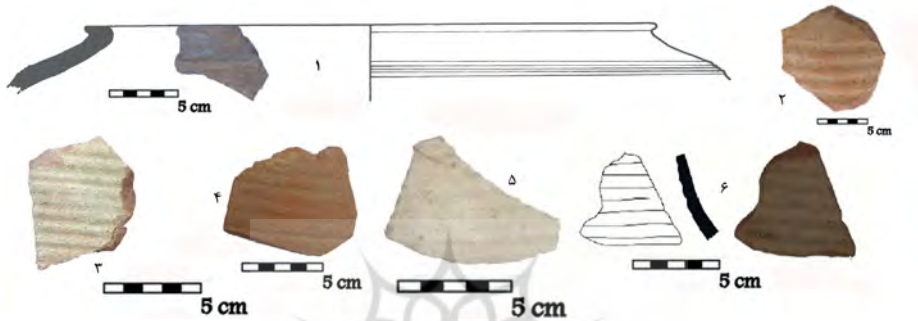
نوع سوم: متنوع‌ترین گونه شیاردار چه از لحاظ کمیت و چه از لحاظ کیفیت است که از پراکنش زیادی در محوطه‌های باستانی خراسان جنوبی برخوردار است. این نوع شیاردار، شیارهای منظم و کم‌عمق با لبه گرد دارد که تراکم شیارها در ظروف مختلف و فاصله آنها بین یکدیگر متفاوت است و در مواردی محدود مانند نمونه تپه قلعه توج شهرستان خوسف لبه‌های به نسبت تیز دارد. خمیره این نوع سفال، قرمز و در بیشتر موارد دارای پوشش نخودی بر خمیره طیف رنگی قرمز است. این نوع سفال دارای آمیزه معدنی و چرخ‌ساز است.

در یک راستای شمالی-جنوبی واقع شده‌اند. خمیره این نوع شیاردار، بیشتر قرمز و یا طیفی از رنگ قرمز است و دارای پوشش نخودی، آمیزه کانی و ظرافت به نسبت بالایی به‌ویژه در نمونه‌های ده نو و آنبزپشته هستند. از دید پراکنش، این نوع شیاردار در بخش‌های مختلف نیمه شرقی ایران و در فارس دارای پراکنش هستند. ولی از لحاظ دوره‌بندی زمانی مربوط به مفرغ متأخر تا دوران تاریخی را شامل می‌شوند. این نوع شیاردار از محوطه‌هایی چون دامب کوه مکران، شهرسوخته، دولت‌آباد مرودشت، بند ازبک رشتخوار و گنورتپه به‌دست آمده است. در نمونه‌های بزرگ مقیاس که در محدوده فارس و قلب شاهنشاهی هخامنشی به‌دست آمده‌اند، خمیره‌ها به روش فتیله‌ای ساخته شده و سپس با وسیله‌ای این خطوط بسیار منظم را روی آن ایجاد می‌کرده‌اند که در نمونه‌های تنگ بلاغی، محوطه ۷۶ و ۷۷ فاصله بین این نوارها/خطوط بین ۱۲ تا ۲۴ میلی‌متر به‌صورت منظم تکرار شده است (عسکری چاوردی و کالیری، ۱۳۹۳).

نوع دوم: نوع دیگری از شیاردار که مشابه نمونه اول بوده با این تفاوت که شیارهای ایجاد شده، دارای

تصویر ۳. گونه سفال با تزیین شیاردار کم عمق و ظریف
Fig. 3. Pottery Type with Shallow and Delicate Grooved Decoration

تصویر ۴. گونه سفال با تزیین شیاردار مشابه کنده نواری
Fig. 4. A Type of Pottery with a Grooved Decoration Similar to a Strip Log

دیگر محوطه در میان در دشت شاه ولی و جنوب دشت گل ورده در نوار مرزی ایران و افغانستان است که این گونه سفالی از آن به دست آمده است (زعفرانلو، ۱۳۸۳).

از تپه تخچرآباد (دانا، ۱۳۸۸، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۷) نیز چند قطعه سفال مشابه به دست آمده که با توجه به چهار فصل کاوش گسترده در این تپه باستانی که قسمت بیشتر بخش های آن را شامل می شود، این قطعات سفالی مربوط به این نوع در دشت بیرجند بسیار اندک و قابل مطالعه است. از تپه گیری مود (فرجامی و محمودی نسب، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹ و ۱۴۰۰) و تپه قلعه کهنه مود (لباف خانیکی، ۱۳۸۵ و لباف خانیکی، ۱۳۸۷؛ هاشمی زرج آباد، ۱۳۸۸ و دانا، ۱۳۸۹) در دشت مود و شرق بیرجند نیز با وجود هفت فصل کاوش و گمانه زنی، تنها تعداد بسیار اندکی (پنج قطعه) سفال شیاردار به دست آمده است. مشابه این

غالب نمونه ها به نظر می رسد مربوط به ظروف کوچک مانند کوزه و تنگ است. این نوع شیاردار از محوطه های مختلفی از جنوب گرفته تا مرکز و بخش های شرقی استان به دست آمده است. از تپه قلعه چهارفرسخ (نصرآبادی، ۱۳۸۴) (تصویر ۴، ش. ۴) در دشت نه و دره چهارفرسخ و از پشته نه طاق/تاغ چنشت (تصویر ۴، ش. ۳) در دره های جنوبی کوه باقران و جلگه مختاران در شهرستان سرپیشه (فرجامی، ۱۳۹۲) و محوطه چارده سورگ در دشت بیرجند (اسماعیلی، ۱۴۰۰) (تصویر ۴، ش. ۲) تا دژ گوگ (تصویر ۴، ش. ۶) در دامنه شمالی کوه شاه سلیمان و جنوب دشت گیو و مختاران در شهرستان خوسف (صدیقیان، ۱۳۹۳) و شمالی ترین محوطه ای که از آن، این نوع شیاردار به دست آمده، قلعه دختر بیدسک در میان است (فرجامی، ۱۳۸۳) (تصویر ۴، ش. ۵). محوطه پل عباس آباد (تصویر ۴، ش. ۱)،

تصویر ۵. گونه سفال با تزیین شیاردار خطی
Fig. 5. Pottery Type with Linear Groove Decoration

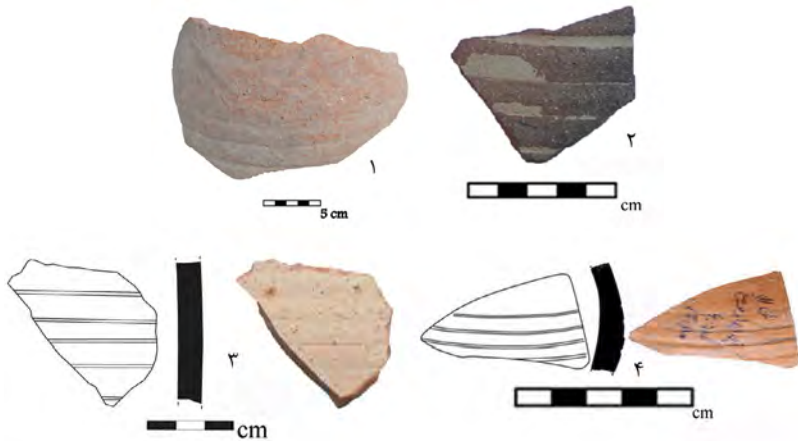
بر این نوع به صورت تک شیار و با فاصله بسیار منظم، به نسبت کم عمق و کم عرض است که در نمونه چارده سورگ (حیدری، ۱۳۹۱) (تصویر ۶، ش. ۲) دارای شباهت‌هایی با نوع اول گونه شیاردار است. خمیره این نوع شیاردار که از دو محوطه آب جو در دشت نه و تپه چارده سورگ در جنوب شرقی دشت بیرجند و دامنه شمالی کوه باغران به دست آمده، قرمز است که نمونه چارده سورگ به دلیل حرارت بیش از حد، تغییر رنگ داده و رنگ آن به خاکستری و سیاه متمایل شده اما پوشش نخودی آن کاملاً مشخص است. پوشش این نوع شیاردار، چه در آب جو (تصویر ۶، ش. ۳) و چه در چارده سورگ، نخودی است که به دلیل فرسودگی نمونه چارده سورگ بیشتر پوشش آن از بین رفته است. مشابه این نوع شیاردار از بررسی دشت سیستان (Fairservice, 1961: 46, fig. 13, no. a) هم شناسایی شده است.

از این نوع شیاردار، نمونه‌ای با تزیین داغدار از تپه قلعه چهارفرسخ شناسایی شده است. این نمونه از بیرون شیاردار و از داخل و بیرون، داغدار شده است. این قطعه به احتمال مربوط به کاسه یا کوزه‌ای است که از گمانه‌زنی‌های این تپه باستانی در مرکز روستای چهارفرسخ به دست آمده است (نصرآبادی، ۱۳۸۴). خمیره و پوشش سفال قرمز و آمیزه‌ای معدنی دارد که با چرخ سفالگری ساخته شده است. مشابه این نوع شیاردار در بررسی سفالینه‌های دشت سیستان (روستایی،

نوع شیاردار، از شمشیرغار در قندهار افغانستان (Dupree, 1958) و بند ازبکی رشتخوار (غفاری، ۱۳۹۹) شناسایی شده است.

نوع چهارم: از این نوع شیاردار، تاکنون تنها دو قطعه از سطح استان شناسایی شده است. این نمونه‌ها از اکرم‌آباد در عربخانه نهبندان (هاشمی زرج‌آباد، ۱۳۹۱) (تصویر ۵، ش. ۲) و تپه قلعه توج (صدیقیان، ۱۳۹۳) (تصویر ۵، ش. ۱) در جنوب جلگه مازان شناسایی شده است. نمونه مشابه این نوع شیاردار، از بررسی‌های شمال خوزستان نیز شناسایی شده است (Wenke, 1975). این نمونه‌ها دارای خمیره قرمز و پوشش نخودی است. که دارای آمیزه معدنی و چرخ‌ساز است. این نوع شیاردار از لحاظ نوع شیار شباهت‌هایی با نوع ششم که تنها از کلاته شاهپوری شناسایی شده دارد، با این تفاوت که نوع ششم دارای برجستگی‌های بسیار تیز است و شیارهای به نسبت عمیق‌تری نسبت به نوع چهارم دارد.

نوع پنجم (شیاردار کم عمق (!؟): نوع دیگری از ظروف شیاردار از محوطه‌هایی چون کبری مود (تصویر ۶، ش. ۱) و تخچرآباد شناسایی شده‌اند که این نمونه‌ها شیارهای کم عمق، با فاصله و یا نامتوازن دارد. این نوع شیار بیشتر بر ظروف در شکل‌های بزرگ به چشم می‌خورد. ایجاد شیار

تصویر ۶. گونه سفال با تزئین شیاردار خطی

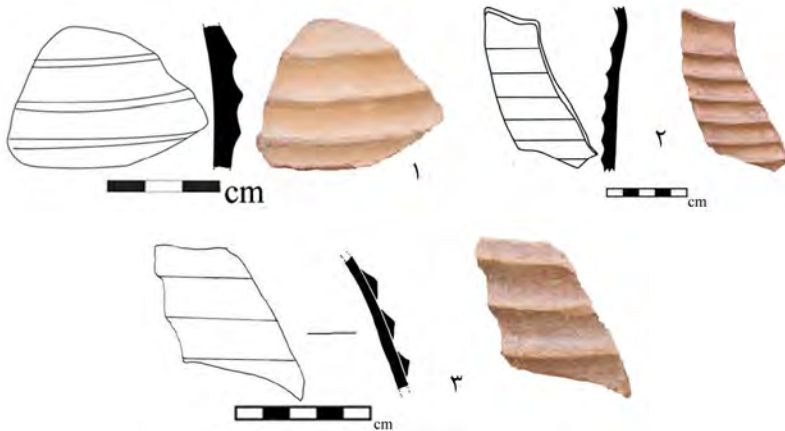
Fig. 6. Pottery Type with Linear Groove Decoration

و چرخ‌ساز است. مشابه این نوع شیاردار در بررسی سفالینه‌های دشت سیستان (روستایی، ۱۳۹۱، لوح ۳۸، ش. ۲۶۳ و لوح ۳۹، ش. ۲۶۸ تا ۲۷۶) شناسایی شده که برخی از نمونه‌ها از دو طرف و برخی تنها از داخل داغدار شده و از بیرون شیاردار است. مشابه این نوع از چارسدا (Wheeler, 1962)، در دره سوات و کوه خواجه سیستان (بنی‌جمالی، ۱۳۹۶) و محوطه ریوی در دشت سملقان (Jafari & Thomalsky, 2016) به‌دست آمده است. یک گلدان سفالی شیاردار از کاوش مسجد شوش شناسایی شده که کاوشگر آن را مربوط به دوره پارسی می‌داند (Kervran & Rougeulle, 1985, Pl. XVI, no. 3).

نوع هفتم: این نوع شیاردار را می‌توان گونه‌ای تزئین نقش‌کنده نیز به حساب آورد، چراکه یک شکل/فرم آن، تزئین‌کننده بسیار کم‌عمقی به‌صورت سه تا هشت نوار کنده موازی است که با فاصله به‌نسبت یکسان تکرار می‌شود. این سفالینه‌ها دارای خمیره قرمز و پوشش نخودی یا قرمز است. دو نمونه از این نوع از محوطه‌های آب جو (تصویر ۸، ش. ۱)، عرب پشته (تصویر ۸،

۱۳۹۱، لوح ۳۸، ش. ۲۶۳ و لوح ۳۹، ش. ۲۶۸ تا ۲۷۶) شناسایی شده است.

نوع هشتم: گونه‌ای شیاردار با شیارهای گرد و نیم‌دایره است که تنها از محوطه کلاته شاهپوری در دره چهارفرسخ شناسایی شده (فرجامی، ۱۳۹۹) و در دشت سیستان نیز به‌نظر می‌رسد تنها در محدوده کوه خواجه شناسایی شده است (بنی‌جمالی، ۱۳۸۷). این سفال دارای خمیره و پوشش قرمز یا آجری است که یک نمونه آن دارای پوشش قرمز داغدار است. این نوع سفال، بر بدنه شیارهای گرد با لبه‌های تیز دارد. فاصله بین شیارها بسیار منظم و از دید تزئین، شکل و فرم جزو نمونه‌های بسیار زیبای شیاردار محسوب می‌شود. برخی از نمونه‌های شناسایی شده این نوع سفال شیاردار، ترکیبی از سفال شیاردار و داغدار است. مشابه این نوع و با لبه تیز نیم‌دایره است که تنها از کلاته شاهپوری به‌دست آمده (فرجامی، ۱۳۹۹ و لباف خانیکی و همکاران، ۱۴۰۰) (تصویر ۷، ش. ۱، ۲، ۳) و تفاوت آن با نمونه‌های دیگر کلاته شاهپوری تنها در داغدار بودن آن است. خمیره آن قرمز با آمیزه معدنی

تصویر ۷. گونه سفال با تزیین شیاردار حلقوی
Fig. 7. Pottery Type with Ring Groove Decoration

شانه‌ای در میانه نقش‌های شیاردار ایجاد شده است. البته نمونه به‌دست آمده از محوطه سنجی (تصویر ۹، ش. ۳) شیاریهایی به‌صورت کم‌عمق اولیه روی چرخ ایجاد شده (نوع چهارم) و سپس شیارهای ریز بر آن اجرا شده است. مشابه این نمونه از دشت سیستان شناسایی شده که کاملاً مشابه نمونه سنجی است (روستایی، ۱۳۹۱: ۱۱۳، لوحه ۴۱، ش. ۲۸۰). نمونه دیگری از این نوع سفال شیاردار، از شمشیرغار در قندهار افغانستان هم به‌دست آمده (Dupree, 1958, Pl. 21, no. A) که شیار اولیه بر ظرف ایجاد نشده ولی شیارهای ایجاد شده دارای ظرافت بیشتری نسبت به نمونه‌های مشابه است.

نوع نهم: نوع جدیدی از سفال شیاردار که شیوه ساخت آن با سفالینه‌های شناخته شده شیاردار، تفاوت معناداری دارد. این نوع از سفال که از محوطه‌های محدودی در خراسان جنوبی به‌دست آمده و به‌نظر می‌رسد نقش به‌صورت مټهر و استامپ بر ظرف زمانی که سفال هنوز خشک نشده ایجاد می‌شده است. این گونه سفالی از محوطه‌های کلاته سلیمان (تصویر ۱۰، ش. ۲) و پشته نه طاق (تصویر ۱۰، ش. ۱)

ش. ۲) در دشت نه (حیدری، ۱۳۹۱) و یک نمونه این نوع از تپه کوره محمدآباد زیرکوه (تصویر ۸، ش. ۳) به‌دست آمده است (قلی‌نژاد، ۱۳۹۴). مشابه این نوع در دشت سیستان (روستایی، ۱۳۹۱: ۱۰۱، لوح ۲۹، ش. ۲۰۰ تا ۲۰۲) هم شناسایی شده و نشانگر پراکنش آن در محدوده فرهنگی سیستان و جنوب خراسان است.

نوع هشتم: این نوع شیاردار شباهت‌هایی با نوع هفتم دارد که مجموعه‌ای از خطوط کنده نواری است، با این تفاوت که فاصله‌ای بین این خطوط مشاهده نمی‌شود و این شیارها دارای نظم بسیار زیاد بوده و نسبت به نوع دوم، شیارهای کم‌عمق و ریزتری است که در برخی مواقع این نوارهای کنده، دارای تداخل اندکی هم است. این نوع سفال شیاردار، تنها در محدوده دره چهارفرسخ (فرجامی، ۱۳۹۹ و لباف خانیکی و همکاران، ۱۴۰۰) و محوطه سنجی در منطقه عربخانه در نهندان (هاشمی زرج‌آباد، ۱۳۹۱) به‌دست آمده است. دو نمونه از این نوع، از محوطه کلاته شاهپوری (تصویر ۹، ش. ۱ و ۲) به‌دست آمده که شیارهای کنده نواری کم‌عمق و منظم دارد و در نمونه دیگر، بین شیارها، نقش‌ها به‌صورت

تصویر ۸. گونه سفال شیاردار با تزئین کنده جانبی
Fig. 8. Grooved Pottery Type with side Engraved Decoration

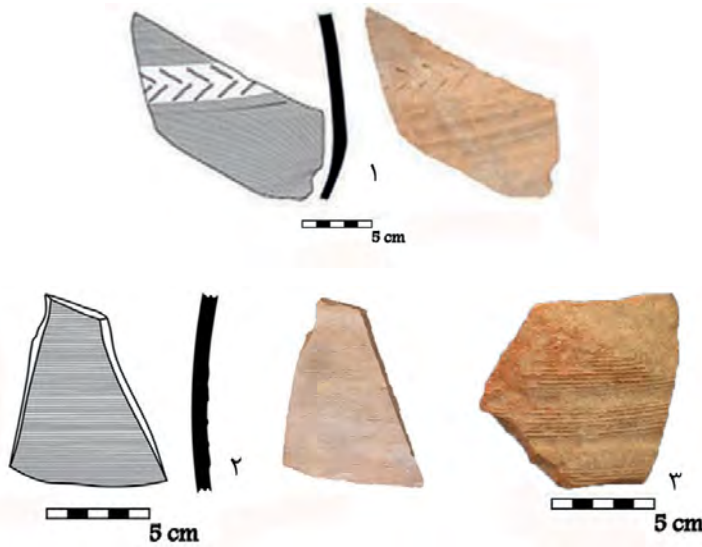
تنها یک قطعه سفال از بخش جنوبی استان در دره چهارفرسخ و محوطه انجیرک (تصویر ۱۱) شهرستان نهبندان شناسایی شده است (حیدری، ۱۳۹۴). سفال مورد بحث، سفالی چرخ‌ساز و با تزئینات سبیدی، پخت ناکافی و آمیزه کانی است. رنگ خمیره سفال قرمز و چون حرارت برای پخت سفال ناکافی بوده طیف رنگی را بر زمینه و مقطع سفال می‌توان مشاهده کرد. محوطه انجیرک محوطه‌ای شاخص مربوط به دوران پیش‌ازتاریخ (پیش‌ازتاریخ تا ساسانی) است و گونه دیگری از سفال شیاردار در این محوطه شناسایی نشده است. نمونه‌های مشابه این گونه سفالی مربوط به دوران پیش از تاریخ (مفرغ) از هاراپا (سیدسجادی، ۱۳۸۸)، بکاربوتی بلوچستان (Franke and Cortesi, 2015) و شیلهرود سیستان (Dales, 1972) و بررسی دشت بوانات (خانی‌پور و همکاران، ۱۴۰۰) در فارس شناسایی شده است.

گاهنگاری و پراکنش

به نظر می‌رسد، سفال شیاردار یک گونه رایج

در شهرستان سربیشه (فرجامی، ۱۳۹۲) و قلعه کمر زادنبه (تصویر ۱۰، ش. ۳) در بخش جلگه ماژان شهرستان خوسف (صدیقیان، ۱۳۹۳) و تپه چارده سورگ (تصویر ۱۰، ش. ۴) به‌دست آمده است. شیوه ساخت این گونه به این صورت است که سفالگر گل سفالگری مانند سفال قالبی در دوره اسلامی، در قالبی ریخته و به آن فرم می‌دهد و یا اینکه با مهر یا استامپ نقش ایجاد می‌شده است. این شیارها دارای نظم هندسی خاصی بوده و همگی در یک قطعه قطع می‌شوند که نشان می‌دهد یک نوع نقش قالبی و یا استامپی به حساب می‌آید. تاریخ دقیقی برای این گونه سفالی نمی‌توان مشخص کرد اما با توجه به اینکه این سفال با سفالینه‌های مرتبط با دوران تاریخی به‌دست آمده‌اند، بازه زمانی حکومت اشکانی را می‌توان برای آن در نظر گرفت.

نوع دهم: این نوع از سفال، دارای شیارهایی است که مانند الیاف و شیارهای ایجاد شده بر رو یا بیرون سبدهای بافته شده است. از این نوع شیاردار

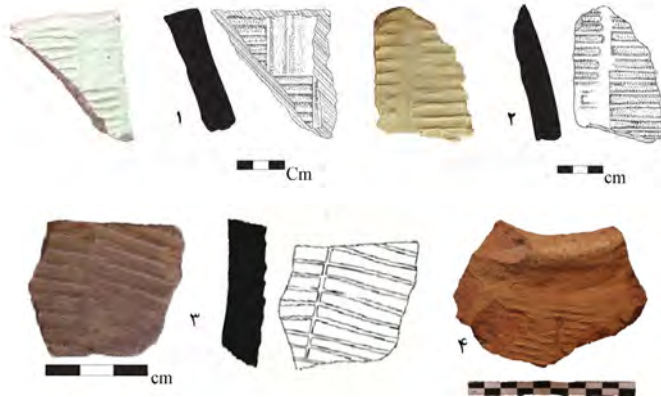

تصویر ۹. گونه سفال شیاردار با تزئین کنده جانبی
 Fig. 9. Grooved Pottery Type with side Engraved Decoration

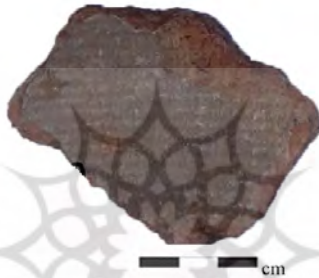
صدیقیان و همکاران، ۱۴۰۰) محدوده پراکنش این گونه سفالی سیستان (در ایران و افغانستان) و نیمه جنوبی و به میزان کمتر نیمه شرقی خراسان جنوبی است. با توجه به این که، گونه شیاردار دارای انواع متنوعی از شیار را در برمی گیرد که بیشتر درباره آن توضیح داده شد؛ گونه‌های خاصی از نوع سفال دارای پراکنش بیشتری بوده و برخی نمونه‌ها دارای تنوع و پراکنش چندانی نیست.

تاریخ‌گذاری دقیقی برای سفال شیاردار دوره اشکانی وجود ندارد ولی می‌توان نیمه دوم دوره اشکانی و اوایل دوره ساسانی را بازه زمانی استفاده و رواج این گونه سفالی در محدوده مورد بررسی دانست. اما همان‌گونه که پیشتر بیان شد، پیشینه استفاده از این نوع یا گونه سفالی به دوران پیش از تاریخ (۲۰۰۰ پم) برمی‌گردد که نمونه‌های آن از محوطه‌هایی چون شهرسوخته، محوطه‌های هاراپایی در پاکستان (گورستان H) همزمان با شهرسوخته و موندیگاک مربوط به عصر مفرغ

مربوط به دوره اشکانی در محدوده سیستان و پیرامون، شامل بخش‌های جنوبی خراسان جنوبی است که این پراکندگی تا دامنه شمالی دشت بیرجند و به میزان محدود در دامنه‌ها و ارتفاعات در میان زیرکوه نیز شناسایی شده است (فرجامی، ۱۳۸۳ و فرجامی و محمودی‌نسب، ۱۳۹۳). پراکنش، کمیت و کیفیت این گونه سفالی در محدوده دشت نه و دره چهارفرسخ که همجوار با سیستان است و در زمان‌هایی نیز بخشی از سیستان به حساب می‌آمده بسیار بیشتر از سایر بخش‌های خراسان جنوبی است (لباف خانیکی و همکاران، ۱۴۰۰). از بیشتر محوطه‌های دوران تاریخی محدوده مورد اشاره، سفال شیاردار به دست آمده است. به نظر می‌رسد با توجه به پژوهش‌هایی که تاکنون صورت پذیرفته (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۲؛ فرجامی و محمودی‌نسب، ۱۳۹۳؛ حیدری، ۱۳۹۲؛ قلی‌نژاد، ۱۳۹۴؛ فرجامی و محمودی‌نسب، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰ و دانا، ۱۳۸۸، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۳ و صدیقیان، ۱۳۹۳)

تصویر ۱۰. گونه جدید سفال با تزیین شیاردار استامپی
Fig. 10. A New Type of Pottery with Grooved Engraved Decoration

تصویر ۱۱. گونه سفال با تزیین شیاردار سبیدی
Fig. 11. Pottery Type with Basket Grooved Decoration

تاریخ سده اول میلادی تا سده‌های نخستین اسلامی را پیشنهاد داده (Fairservis, 1961: 89) و مهرآفرین و همکاران نیز تاریخی از دوره هخامنشی تا سده‌های متأخر اسلامی را پیشنهاد داده‌اند که اوج استفاده از این تزیین به دوره اشکانی مربوط می‌شود (مهرآفرین و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۶).

برآیند

سفال شیاردار سیستان که در بخش‌های نیمه جنوبی خراسان و در شکل‌های مختلف گسترش یافته، نشان از پیوندهای گسترده فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در منطقه شرق ایران است. نحوه گسترش این گونه سفالی هم

شناسایی شده است (سیدسجادی، ۱۳۸۸: ۱۱۲). ولی گاهنگاری هرتسفلد و فیرویس (Fairservis, 1961: 89) تاریخ سده اول میلادی تا سده دهم میلادی/سده‌های نخستین اسلامی را پیشنهاد داده‌اند و دوپره (Dupree) نیز تاریخ کوشانی متأخر و سده‌های نخستین اسلامی را پیشنهاد کرده است (Dupree, 1956). به نظر می‌رسد استفاده از تزیین شیاردار در دوران تاریخی (هخامنشی تا ساسانی) در سایر بخش‌های ایران فرهنگی نیز به میزان اندک رواج داشته ولی استفاده و رواج آن در نیمه دوم دوره اشکانی و اوایل دوران ساسانی افزایش یافته است. گاهنگاری فیرویس برای سفال شیاردار سیستان،

جدول ۱. نمونه‌های مختلف شیاردار
Table 1. Different grooved samples

ردیف	نمونه	نمونه‌های خراسان جنوبی	نمونه‌های مشابه در محدوده ایران فرهنگی
۱		انبز پشته زیرکوه، ده نو سر یجان در میان، شهر قدیم قاین، آب جو ابراهیم آباد نهبندان، گبری مود سر بیشه	گنورتپه ترکمنستان، دامب کوه مکران، شهر سوخته سیستان، دولت‌آباد مرودشت فارس، بند ازبکی رشتخوار خراسان رضوی، تنگ بلاغی فارس
۲		قلعه نه نهبندان، تپه چارده سورگ بیرجند، آتشکده نهبندان	؟
۳		چارده سورگ بیرجند، قلعه دختر بیدسک در میان، تپه پل عباس آباد در میان، دژ گوگ خوسف، تپه قلعه چهارفرسخ نهبندان، پشته نه تاغ چنشت سر بیشه، آتشکده نهبندان	شمشیر غار افغانستان، بند ازبکی رشتخوار خراسان رضوی
۴		قلعه اکرم آباد نهبندان، تپه قلعه توج خوسف، تپه گبری مود نهبندان	بررسی شمال خوزستان، نادعلی افغانستان، قصر ابونصر شیراز فارس، قومس سمنان
۵		محوطه آب جو نهبندان، تپه چارده سورگ بیرجند، تپه قلعه چهارفرسخ نهبندان، تپه گبری مود سر بیشه، تپه تخرآباد بیرجند	؟
۶		کلاته شاهپوری نهبندان	شوش خوزستان، کوه خواجه سیستان، ربوی سملقان خراسان شمالی، چارسدا پاکستان
۷		تپه کوره محمدآباد زیرکوه، عرب پشته نهبندان، محوطه آب جو نهبندان	؟

شمشیرغار افغانستان

محوطه سنجی نهبندان، کلاته شاهپوری
نهبندان

۸

تپه کلاته سلیمان سربیشه، پشته نه تاغ
چنشت سربیشه، قلعه کمر زانیه خوسف،
تپه چارده سورگ بیرجند

؟

۹

قلعه فاتح سیستان افغانستان، بکاربوتی
بلوچستان پاکستان، بوانات فارس - چلو
سنخواست خراسان شمالی

انجیرک نهبندان

۱۰

همچنین بلوچستان به صورت محدود شناسایی شده است و به نظر می رسد در مناطقی که رواج داشته به عنوان سفال شاخص دوران اشکانی و ابتدای ساسانی به حساب می آمده است. این گونه سفالی، علاوه بر نمونه های شاخص پیش از تاریخی از دوره هخامنشی تا اوایل اسلام در منطقه جنوب شرق رایج بوده است. گونه سفالی شیاردار با خمیره عمدتاً قرمز و نخودی ساخته می شده و اگر خمیره سفال قرمز بوده معمولاً دارای پوشش نخودی نیز است. این گونه سفالی از لحاظ نوع ساخت، چرخ ساز و سفالی به نسبت با کیفیت است و از پخت مناسب برخوردار بوده و در ۱۰ گروه و دسته از لحاظ نوع شیار و تزیین می توان تقسیم بندی کرد. فرم این ظروف نیز بیشتر شامل ظروف کوچک و بزرگ است به ویژه در پیش از تاریخ، معمولاً این نوع تزیین بر خمیره ها رایج بوده است.

می تواند بیانگر نقش عوامل طبیعی و جغرافیایی در پراکنش یافته های فرهنگی و راه های ارتباطی در منطقه باشد و نوع پراکنش این یافته های فرهنگی را نشان دهد و مشخص سازد که علاوه بر ویژگی های کلی و فرم های شناخته شده در میان یافته های سفالی، فرم ها و شکل های بومی سفال را نیز می توان در میان این یافته ها مورد بررسی قرار داد که در دوران تاریخی علاوه بر گونه های رایج سفالی در بخش های مختلف شاهنشاهی اشکانی، گونه های محلی نیز در محدوده های خاص، بسته به ویژگی های جغرافیایی و طبیعی پراکنده شده و گسترش یافته اند. علاوه بر این، تنوع گونه ها و فرم های سفالی در یک محدوده جغرافیایی نشان از پیشرفت و توسعه شکل ها و فرم های سفالی و رشد صنعت سفالگری در مناطق تحت حاکمیتی است. سفال گونه شیاردار تنها در بخش های جنوبی خراسان جنوبی و بخش های گسترده ای از سیستان و

کتاب نامه | Bibliography

شهرستان های چابهار و نیک شهر، پایان نامه کارشناسی ارشد باستان شناسی در دانشگاه سیستان و بلوچستان.

علیزاده، فاطمه. (۱۳۹۱). مطالعه نمونه های سفالین دوران اشکانی بلوچستان (مورد شناسی): سفال های سطحی

- Atai, Mohammad Taghi. (2004). *Introducing the Achaemenid pottery of the Fars region: a systematic and classified survey of the Perspolis fortification*, Master's thesis in archeology at Tarbiat Modares University.
- عطائی، مرتضی. (۱۳۸۸). مطالعه سفال‌های دوران تاریخی و اسلامی سیستان (مطالعه موردی: حوزه زابل-۱)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی در دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- Atai, Morteza. (2009). *Studying the pottery of historical and Islamic period of Sistan (Case study: Zabol area-1)*, master's thesis in archeology at the University of Sistan and Baluchistan (in Persian).
- بنی‌جمالی، سیده لیلا. (۱۳۹۶). «بازنگری گاهنگاری محوطه‌های دوران اشکانی و ساسانی حوضه آبریز قمرود مرکزی (شاخه‌های لعل‌وار و خورهه) براساس لایه‌نگاری تپه جم محلات»، رساله دکتری در دانشگاه تربیت مدرس.
- Banijamali, Seyyedah Leila. (2008). *Relative chronology of Kouh e-Khajeh sites in Sistan based on surface potteries*, master's thesis at the University of Sistan and Baluchistan (in Persian).
- بنی‌جمالی، سیده لیلا. (۱۳۸۷). «گاهنگاری نسبی محوطه‌های کوه خواجه سیستان براساس سفال‌های سطحی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد در دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- Banijamali, Seyyedah Leila. (2016). *Chronological revision of Parthian and Sassanid sites in the central Qamroud drainage basin (Lalvar and Khorhe branches) based on the stratigraphy of Tepe Jam Mahalat*, Phd dissertation in Tarbiat Modares University (in Persian).
- بهروززفیر، داود؛ مهرآفرین، رضا؛ سعیدی هرسینی، محمدرضا و چاپچی امیرخیز، احمد. (۱۴۰۰). «بررسی و تحلیل سفال‌های اشکانی دشت سرخس، شمال شرق ایران»، مطالعات باستان‌شناسی پارسه، سال ۵، شماره ۱۷: ۱۴۳-۱۶۶.
- Behrouzifar, Davoud; Mehr Afarin, Reza; Saedi Harsini, Mohammad Reza and Chaichi Amirkhiz, Ahmad. (2021). "Survey and Analysis of Parthian Pottery of Sarkhs Plain, North-eastern Iran", *Parseh Archaeological Studies*, Vol. 5, No. 17: 143-166 (in Persian).
- دانا، محسن. (۱۳۸۸). گزارش کاوش تپه تخرج‌آباد فصل نخست، بیرجند، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.
- Dana, Mohsen. (2009). *Tepe Takhcharabad excavation report, first season*, Birjand: Archives of Alizadeh, Fatemah. (2011). *The study of pottery samples from the Parthian era of Baluchistan (case study: surface pottery of Chabahar and Nikshahr counties)*, master's thesis in archaeology at the University of Sistan and Baluchistan (in Persian).
- اسدی، احمدعلی. (۱۳۹۴). «استقراری از دوره هخامنشی در ناحیه تخت جمشید، گزارشی از کاوش در محوطه دولت آباد مرودشت»، جامعه باستان‌شناسی ایران، سال ۱، شماره ۱، بهمن ۱۳۹: ۷۰-۸۶.
- Asadi, Ahmad Ali. (2014). "A settlement from the Achaemenid period in the region of Persepolis, A report on the excavation of Daulatabad Marvdasht site", *Archaeological Society of Iran*, Vol. 1, No. 1, February 139: pp. 70-86 (in Persian).
- عسکری چاوردی، علیرضا. (۱۳۸۹). چگونگی تحولات میراث هخامنشی در منطقه فارس با اتکا به مدارک باستان‌شناسی، رساله دکتری باستان‌شناسی در دانشگاه تربیت مدرس.
- Askari Chaverdi, Alireza. (2010). *The evolution of the Achaemenid heritage in Fars region based on archeology documents*, Phd dissertation in archeology at Tarbiat Modares University (in Persian).
- عسگری چاوردی، علیرضا؛ کلیری، پیر فرانچسکو. (۱۳۹۳). سکونتگاه‌های روستایی از دوره‌های هخامنشی و فراهخامنشی، محوطه ۷۶ و ۷۷ تنگ بلاغی پاسارگاد، تهران: هم‌پا و دانشگاه هنر شیراز.
- Askari Chaverdi, Alireza; Caliari, Pier Francesco. (2013). *Village settlements from the Achaemenid and Pre-Achaemenid periods, sites 76 & 77, Tang Bolaghi Pasargad, Tehran: Hampa and Shiraz Art University (in Persian)*.
- عسکری چاوردی، علیرضا؛ پتری، کمرون؛ سیدین، مزگان. (۱۳۸۷). «سکونت دوره هخامنشی و فراهخامنشی در تل اسپید»، پژوهش‌های باستان‌شناسی و مطالعات میان‌رشته‌ای، سال سوم، شماره ۵، بهار و تابستان ۱۳۸۶: ۹۶-۵۷.
- Askari Chaverdi, Alireza; Petrie, Cameron; Saydin, Mezhgan. (2008). "Achaemenid and post-Achaemenid settlement in Tol e-Spid", *Archaeological researches and interdisciplinary studies*, Vol. 3, No. 5, spring and summer 2016: 57-96 (in Persian).
- عطائی، محمدتقی. (۱۳۸۳). معرفی سفال هخامنشی حوزه فارس: بررسی روشمند طبقه‌بندی شده باروی تخت جمشید، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی در دانشگاه تربیت مدرس.

- مکشوفه از تپه سوگ بیرجند»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی در دانشگاه بیرجند.
- Esmaili, Naireh. (2021). *Typological survey of the uncovered pottery from Tepe Sorg in Birjand*, Master's thesis in department of archeology at Birjand University (in Persian).
- فرجامی، محمد. (۱۳۸۳). گزارش ثبتی قلعه دختر بیدسک درمیان، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Farjami, Mohammad. (2004). *The registration report of Bidsk girl Castle Darmian*, Birjand: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- فرجامی، محمد. (۱۳۹۲). بررسی باستان‌شناختی شهرستان سریشه، خراسان جنوبی، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Farjami, Mohammad. (2012). *Archaeological survey of Sarbisheh county, South Khorasan*, Birjand: Archives of the General Department of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- فرجامی، محمد. (۱۳۹۶). بررسی باستان‌شناختی شهرستان سریشه، بیرجند: اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی با همکاری انتشارات چهاردرخت.
- Farjami, Mohammad. (2016). *Archaeological survey of Sarbisheh county*, Birjand: General Department of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan in collaboration with Chaharderkht Publications (in Persian).
- فرجامی، محمد. (۱۳۹۹). مطالعه باستان‌شناختی از منظر فرهنگی خراسان جنوبی در دوران تاریخی (اشکانی - ساسانی)، رساله دکتری باستان‌شناسی در دانشگاه تهران
- Farjami, Mohammad. (2019). *Archaeological study from the cultural landscape of South Khorasan in the historical period (Parthian-Sasanian period)*, Phd dissertation in archeology at Tehran University (in Persian).
- فرجامی، محمد؛ محمودی‌نسب، علی‌اصغر. (۱۳۹۳). گزارش بررسی باستان‌شناختی بخش‌های زهان و شاسکوه شهرستان زیرکوه، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Farjami, Mohammad; Mahmoudinasab, Ali Asghar. (2013). *Archaeological investigation report of Zohan and Shaskouh districts of Zirkuh county*, Birjand: Archives of the General the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan Province (in Persian).
- دانا، محسن. (۱۳۸۹). کاوش باستان‌شناختی قلعه کهنه مود فصل چهارم، بیرجند: بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Dana, Mohsen. (2010). *Archaeological excavation of the Moud old castle, Fourth season*, Birjand: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan.
- دانا، محسن. (۱۳۹۵). گزارش کاوش تپه تخچرآباد فصل دوم، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Dana, Mohsen. (2015). *Tepe Takhcharabad excavation report, second season, Birjand*: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- دانا، محسن. (۱۳۹۶). گزارش کاوش تپه تخچرآباد فصل سوم، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.
- Dana, Mohsen. (2016). *Tepe Takhcharabad excavation report, third season, Birjand*: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan Province (in Persian).
- دانا، محسن. (۱۳۹۷). گزارش کاوش تپه تخچرآباد فصل چهارم، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.
- Dana, Mohsen. (2017). *Tepe Takhcharabad excavation report, Fourth season, Birjand*: Archive of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan Province (in Persian).
- داوری، محمدمصدق؛ موسیوند، فاطمه و باصفا، حسن. (۱۳۹۷). «تبیین شاخصه‌های سفالی اوایل دوره پارثی در حوضه کشف‌رود: براساس گونه‌شناسی سفال‌های تپه اسماعیل‌آباد»، مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۱۰، شمار ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۷: ۷۵-۹۴.
- Davari, Mohammad Sadegh; Mosivand, Fatemeh; Basfa, Hassan. (2017). "Explanation of Early Parthian Pottery Characteristics in Kashafrood Basin: Based on the Typology of Tepe Ismailabad Potteries", *Archaeological Studies*, Vol. 10, No 15, Spring and Summer 2017: 75-94 (in Persian).
- اسماعیلی، نیره. (۱۴۰۰). «بررسی گونه‌شناسی سفال‌های

- غفاری، زهرا. (۱۳۹۹). پرونده ثبت محوطه تاریخی بند ازبکی، شهرستان رشتخوار، مشهد: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان رضوی
- Ghaffari, Zahra. (2019). *Registration file of Band Uzbeki historical site, Rostkhar county, Mashhad*: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of Khorasan Razavi (in Persian).
- هادی پورمرادی، سهیلا. (۱۳۹۳). تحلیل الگوی استقراری شهرستان بردسیر در دوره اشکانی، پایان نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه شهرکرد.
- Hadi Pourmoradi, Soheila. (2013). *Analysis of the settlement pattern of Bardsir county in the Parthian period*, Shahrekord University Master's thesis (in Persian).
- هرینک، ارنی. (۱۳۷۶). سفال ایران در دوره اشکانی، ترجمه حمیده چوپک، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- Haerinc, Ernie. (1997). *Iranian/Persian pottery in the Parthian period*, translated by Hamidah Choobak, Tehran: Iran's Cultural Heritage Organization (in Persian).
- حسینی، میرزا محمد. (۱۳۹۱). «سنگ نگاره پارتی کال جنگال بیرجند»، پژوهش نامه تاریخ، سال ۷، شماره ۲۸: ۴۳-۸۵.
- Hasani, Mirza Mohammad. (2011). "Parthian rock art of Kal e-Jangal Birjand", *History research paper*, Vol. 7, No. 28: 43-85 (in Persian).
- هاشمی زرج‌آباد، حسن. (۱۳۸۸). گزارش فصل سوم کاوش باستان‌شناسی تپه قلعه کهنه مود، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Hashemi Zarjabad, Hasan. (2009). *Report of the third season of the archaeological excavation of the of Tepe Old Castle Moud, Birjand*: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- هاشمی زرج‌آباد، حسن. (۱۳۹۱). بررسی باستان‌شناختی بخش شوسف شهرستان نهبندان، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Hashemi Zarjabad, Hasan. (2011). *Archaeological survey of Shousf district of Nehbandan county, Birjand*: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- حیدری، احمد. (۱۳۹۱). گزارش مقدماتی بررسی و شناسایی آثار و مکان‌های فرهنگی بخش مرکزی شهرستان بیرجند، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و
- Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- فرجامی، محمد؛ محمودی‌نسب، علی‌اصغر. (۱۳۹۸ الف). «بررسی باستان‌شناختی بخش‌های زهان و شاسکوه شهرستان زیرکوه خراسان جنوبی»، ایران‌شناسی. سال ۲. شماره ۳: ۷۴-۱۰۲.
- Farjami, Mohammad; Mahmoudinasab, Ali Asghar. (2018a). "Archaeological Survey of Zohan and Shaskouh Districts of Zirkouh County, South Khorasan", *Iranology*. Vol. 3. No. 3: 74-102 (in Persian).
- فرجامی، محمد؛ محمودی‌نسب، علی‌اصغر. (۱۳۹۸ ب). فصل اول کاوش باستان‌شناسی محوطه گبری مود شهرستان سریشه، بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Farjami, Mohammad; Mahmoudinasab, Ali Asghar. (2018b). *The first season of the archaeological excavation of Gebri Moud site of Sarbisheh county*, Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- فرجامی، محمد؛ محمودی‌نسب، علی‌اصغر. (۱۳۹۹). «فصل دوم کاوش باستان‌شناسی محوطه گبری مود شهرستان سریشه»، بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Farjami, Mohammad; Mahmoudinasab, Ali Asghar. (2019). *The second season of the archaeological excavation of Gebri Moud site in Sarbisheh county*, Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- فرجامی، محمد؛ محمودی‌نسب، علی‌اصغر. (۱۴۰۰). فصل سوم کاوش باستان‌شناسی محوطه گبری مود شهرستان سریشه، بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Farjami, Mohammad; Mahmoudinasab, Ali Asghar. (2021). *The third chapter of the archaeological excavation of Gabri Moud site of Sarbisheh city*, Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- فرزین، سامان. (۱۳۹۰). «بررسی شیوه تدفین دوره اشکانی در منطقه بلوچستان ایران (مطالعه موردی: مکران جنوبی)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شیراز.
- Farzin, Saman. (2011). *Investigation of Parthian Burial Method in Baluchistan Region of Iran (Case Study: South Makran)*, Master's Thesis of Shiraz University (in Persian).

- Hamid. (2021). "Archaeological surveys of the central district and mezaajian of Bawanat county", *Iranian Archaeological Research*, Vol. 11, No. 28, Spring 2021: 7-26 (in Persian).
- خدادوست، جواد. (۱۳۹۳). بررسی باستان‌شناسی محوطه مالین باخروز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی در دانشگاه مازندران.
- Khodadoust, Javad. (2013). *Archaeological investigation of the of Malin Bakharz site*, Master's thesis in archeology at Mazandaran University (in Persian).
- خسروزاده، علیرضا و عالی، ابوالفضل. (۱۳۸۴). «توصیف، طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌های دوران سلوکی، اشکانی و ساسانی»، بررسی‌های باستان‌شناختی میاناب شوستر، به کوشش عباس مقدم، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی: ۱۶۵-۲۴۸.
- Khosrowzadeh, Alireza and Aali, Abolfazl. (2005). "Description, classification and typology of Seleucid, Parthian and Sasanian period pottery", In Abbas Moghaddam (ed.), *Archaeological investigations of Shushtar Mianab*, Tehran: Research Institute of Archeology: 165-248 (in Persian).
- خسروزاده، علیرضا. (۱۳۹۰). «مراکز و راه‌های تجاری - اقتصادی دوره پارت و ساسانی در خلیج‌فارس: براساس داده‌های باستان‌شناسی به‌دست آمده از کاوش‌ها و بررسی‌های انجام گرفته در تنگه هرمز و سواحل جنوبی خلیج‌فارس»، رساله دکتری باستان‌شناسی در دانشگاه تربیت مدرس.
- Khosrowzadeh, Alireza. (2011). *Economic centers and trade routes of the Parthian and Sassanid periods in the Persian Gulf: based on the archaeological data obtained from the excavations and investigations carried out in the Strait of Hormuz and the southern shores of the Persian Gulf*, Phd dissertation in archeology at Tarbiat Modares University (in Persian).
- خسروزاده، علیرضا؛ عالی، ابوالفضل؛ کنت، درک؛ و پرستمن، ست. (۱۳۸۵). «کهور لنگر چینی: بندرگاهی اشکانی بر ساحل خلیج‌فارس». گزارش‌های باستان‌شناسی ۵، پژوهشکده باستان‌شناسی: ۵۵-۷۱.
- Khosrowzadeh, Alireza; Excellent, Abolfazl; Kennet, Derek; and Priestman, Seth. (2006). "Kahour langar chini: a Parthian port on the coast of the Persian Gulf". *Archaeological Reports 5*, Research Institute of Archaeology: 55-71 (in Persian).
- لباف خانیکی، میثم؛ فرجامی، محمد؛ حیدری، احمد. صنایع دستی استان خراسان جنوبی.
- Heydari, Ahmad. (2011). *Preliminary report on the investigation and identification of cultural traces and places in the central district of Birjand county*, Birjand: Archives of the General Department of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan Province (in Persian).
- حیدری، احمد. (۱۳۹۲). گزارش مقدماتی فصل نخست بررسی و شناسایی آثار و مکان‌های فرهنگی بخش مرکزی شهرستان نهبندان (دهستان‌های نه و بندان)، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.
- Heydari, Ahmad. (2012). *Preliminary report of the first chapter of investigation and identification of cultural traces and places in the central district of Nehbandan county (Neh and Bandan districts)*, Birjand: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan Province (in Persian).
- حیدری، احمد. (۱۳۹۴). گزارش مقدماتی فصل دوم بررسی و شناسایی آثار و مکان‌های فرهنگی بخش مرکزی شهرستان نهبندان (دهستان میغان)، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.
- Heydari, Ahmad. (2014). *Preliminary report of the second chapter of survey and identification of cultural works and places in the central district of Nehbandan county (Meighan district)*, Birjand: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan Province (in Persian).
- خالدی، سیروس. (۱۳۸۹). بررسی باستان‌شناسی نیمه غربی حوزه رودخانه شبله سیستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی در دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- Khaledi, Cyrus. (2010). *Archaeological investigation of the western half of the Shile river basin in Sistan*, Master's thesis in archeology at the University of Sistan and Baluchistan (in Persian).
- خانی‌پور، مرتضی؛ نیکنامی، کمال‌الدین؛ کاوش، حسینعلی؛ میرقادر، محمدامین؛ طهماسبی، ملیحه و طباطبایی، حمید. (۱۴۰۰). «بررسی‌های باستان‌شناسی بخش مرکزی و مزایجان شهرستان بوانات»، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، شماره ۲۸، دوره ۱۱، بهار ۱۴۰۰: ۷-۲۶.
- Khanipour, Morteza; Niknami, Kamal Addin; Kavosh, Hossein Ali; Mir Qaderi, Mohammad Amin; Tahmasebi, Maliha and Tabatabai,

- tion of the Tepe of the Old Castle Moud, Birjand: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- لباف خانیکی، رجبعلی. (۱۳۹۱). گزارش فصل دوم کاوش باستان‌شناسی مسجد جامع کهن قاننات، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Labfab Khaniki, Rajab Ali. (2011). *Report of the second season of the archeological excavation of the Jame Mosque of Kohen Qaen*, Birjand: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- لباف خانیکی، رجبعلی؛ بشاش، رسول. (۱۳۷۳). سلسله مقالات پژوهشی ۱، سنگ‌نگاره لاج مزار بیرجند، تهران: معاونت معرفی و آموزش سازمان میراث فرهنگی کشور.
- Labfab Khaniki, Rajab Ali; Bashash, Rasoul (1994). *Series of research articles 1, Lakh Mazar petroglyphs in Birjand, Tehran*: Deputy of Introduction and Education of the Cultural Heritage Organization of the country (in Persian).
- منصوری، ماریه. (۱۳۹۱). پژوهشی بر سفال‌های دوره اشکانی استان هرمزگان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- Mansouri, Maria. (2011). *Research on the pottery of the Parthian period of Hormozgan province*, Master's thesis in archeology of the University of Sistan and Baluchistan (in Persian).
- مهرآفرین، رضا. (۱۳۸۳). حفاری و گمانه‌زنی تپه گوری سیستان، زاهدان: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی سیستان و بلوچستان.
- Mehr Afarin, Reza. (2004). *Excavation and Speculation of Tepe Gori, Sistan, Zahedan*: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of Sistan and Baluchistan (in Persian).
- مهرآفرین، رضا؛ موسوی حاجی، سید رسول؛ روستایی، محمدمصدق و علانی مقدم، جواد. (۱۳۹۲). «مطالعه سفال شیاردار اشکانی سیستان»، همایش ملی باستان‌شناسی ایران، دانشکده هنر دانشگاه بیرجند.
- Mehr Afarin, Reza; Mousavi Haji, Sayyed Rasoul; Roustaii, Mohammad Sadegh. (2014). "Grooved pottery, the predominant pottery of Sistan in Iran during the Parthian period", *Studies of Native Arts*, Vol. 2, No. 4, Autumn and Winter 2014: 9-22 (in Persian).
- مهرآفرین، رضا؛ موسوی حاجی، سید رسول. (۱۳۸۵). «تپه گوری (۱۴۰۰). «سبک‌های بومی و منطقه‌ای در سفال‌های اشکانی-ساسانی شرق ایران با تکیه بر نویافته‌های سفالین دشت نه و دره چهارفرسخ (شهرستان نهبندان، استان خراسان جنوبی)»، مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۱۳، شماره ۳: ۱-۳۲.
- Labfab Khaniki, Maysam ;Farjami ,Mohammad; Heydari ,Ahmad" (2021). *Native and regional styles in the Parthian-Sasanian pottery of eastern Iran based on the new pottery of Neh plain and Chaharfarsakh valley* Nehbandan county ,South Khorasan province. "*Archaeological Studies*, Vol. 13, No. 3: 1-32 (in Persian).
- لباف خانیکی، رجبعلی. (۱۳۸۵). گزارش فصل اول کاوش باستان‌شناسی تپه قلعه کهنه مود، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Labfab Khaniki, Rajab Ali. (2006). *Report of the first chapter of the archaeological excavation of the Tepe old castle*, Birjand: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- لباف خانیکی، رجبعلی. (۱۳۸۶). گزارش گمانه‌زنی به‌منظور تعیین عرصه و حریم شهر قدیم قاننات، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Labfab Khaniki, Rajab Ali. (2007). *Speculation report to determine the area and boundaries of the ancient city of Qaen*, Birjand: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- لباف خانیکی، رجبعلی. (۱۳۸۷). گزارش فصل اول کاوش باستان‌شناسی مسجد جامع کهن قاننات، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Labfab Khaniki, Rajab Ali. (2008). *Report of the first season of the archeological excavation of the Jame Mosque of Kohen Qaen*: Archive of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- لباف خانیکی، رجبعلی. (۱۳۸۷). گزارش فصل دوم کاوش باستان‌شناسی تپه قلعه کهنه مود، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Labfab Khaniki, Rajab Ali. (2008). *Report of the second season of the archaeological excavation*

- ological Survey Report, Phase 1*, Zahedan: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of Sistan and Baluchistan (in Persian).
- نصرآبادی، علیرضا. (۱۳۸۴). گزارش گمانه‌زنی و تعیین حریم تپه قلعه کهنه چهارفرسخ نهبندان، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Nasrabadi, Alireza. (2005). *Report on speculation and determination of the boundaries of the Tepe old castle of Chaharfarsakh, Nehbandan*, Birjand: Archive of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- نصرآبادی، علیرضا. (۱۳۸۴). گزارش گمانه‌زنی و تعیین حریم محوطه تاریخی کلاته شاهپوری نهبندان، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Nasrabadi, Alireza. (2005). *Speculation report and determination of the boundaries of the historical site of Kalateh Shahpuori, Nehbandan*, Birjand: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- قلی‌نژاد، مستنصر. (۱۳۹۴ الف). گزارش بررسی باستان‌شناسی دهستان زیرکوه شهرستان زیرکوه، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان خراسان جنوبی.
- Qolinjad, Mostanser. (2014a). *Archaeological investigation report of Zirkouh district, Zirkouh county*, Birjand: Archive of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan Province (in Persian).
- قلی‌نژاد، مستنصر. (۱۳۹۴ ب). گزارش بررسی باستان‌شناسی بخش مرکزی شهرستان قاننات، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.
- Qolinjad, Mostanser. (2014b). *Report of the archaeological investigation of the central district of Qaenat county*, Birjand: Archives of the General Department of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).
- روستایی، محمدصادق. (۱۳۹۱). مطالعه نمونه‌های سفالیین دوره اشکانی در سیستان ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی در دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- Roustaii, Mohammad Sadegh. (2011). *The study*
- کهنه (یک محوطه اشکانی در سیستان)، تاریخ و علوم اجتماعی، شماره ۲، بهار و تابستان، ۱۳۸۵: ۱۶۳-۱۸۹.
- Mehr Afarin, Reza; Mousavi Haji, Sayyed Rasoul. (2006). "Tepe Old Gori (a Parthian site in Sistan)", *History and Social Sciences*, No. 2, Spring and Summer, 2006: 163-189 (in Persian).
- مهرآفرین، رضا؛ موسوی حاجی، سیدرسول؛ روستایی، محمدصادق. (۱۳۹۴). «سفال شیاردار سفال غالب سیستان ایران در دوره اشکانی»، مطالعات هنرهای بومی، سال دوم، شماره چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۴: ۹-۲۲.
- Mehr Afarin, Reza; Mousavi Haji, Seyyed Rasoul; Roustaii, Mohammad Sadegh and Alai Moghaddam, Javad. (2012). "Study of Parthian Grooved Pottery of Sistan", *National Archeology Conference of Iran*, Faculty of Art, Birjand University (in Persian).
- مهرآفرین، رضا؛ موسوی حاجی، سیدرسول. (۱۳۸۸). گزارش بررسی روشمند باستان‌شناختی سیستان فاز ۲، زاهدان: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی سیستان و بلوچستان.
- Mehr Afarin, Reza; Mousavi Haji, Seyyed Rasoul. (2009). *Sistan and Balochistan's Archaeological Survey Report, Phase 2*, Zahedan: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of Sistan and Baluchistan (in Persian).
- مهرآفرین، رضا؛ علیزاده، فاطمه؛ شیرازی، روح‌الله. (۱۳۹۱). «سفال مکران در دوره اشکانی و همگونی‌های آن با مناطق همجوار»، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، شماره ۳، دوره ۲: ۷-۲۴.
- Mehr Afarin, Reza; Alizadeh, Fatemah; Shirazi, Rouhallah. (2011). "Makran pottery in the Parthian period and its similarities with neighboring regions", *Iranian Archaeological Researches*, Vol. 2, No. 3: 7-24.
- میرفتاح، سیدعلی اصغر. (۱۳۷۴). «گورستان شغاب-عرضه‌داشت در هوای آزاد و دفن به شیوه استخواندان»، اثر، دوره ۱۶، شماره ۲۵: ۴۱-۶۱.
- Mir Fattah, Seyyed Ali Asghar. (1995). "Shoghab Cemetery-reveal in the open air and burial in the ossuary style", *Asar*, Vol. 16, No. 25: 41-61 (in Persian).
- موسوی حاجی، سیدرسول؛ مهرآفرین، رضا. (۱۳۸۶). گزارش بررسی روشمند باستان‌شناختی سیستان فاز ۱، زاهدان: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی سیستان و بلوچستان.
- Mousavi Haji, Sayyed Seyyed Rasoul; Mehr Afarin, Reza. (2007). *Sistan and Balochistan's Archae-*

شیشه‌گر، آرمان؛ قاسمی، محسن؛ ممینی، نرگس. (۱۳۹۵). «طبقه‌بندی و مقایسه سفال عیلام نو (مطالعه موردی محوطه باستانی جوبجی - رامهرمز)»، باستان‌شناسی ایران دانشگاه شوشتر، دوره ۶، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۵: ۲۹-۳۹.

Shishagar, Arman; Ghasemi, Mohsen; Mombaini, Narges. (2015). "Classification and Comparison of New Elam Pottery (Case Study of Jubaji - Ramhormoz Ancient Site)", *Archeology of Iran*, Shushtar University, Vol. 6, No. 2, Autumn and Winter 2015: 29-39 (in Persian).

سیروسی، جواد. (۱۳۹۴). مطالعه سکونتگاه‌های اشکانی منطقه نهبندان و ارتباط فرهنگی آن با جنوب خراسان و سیستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه بیرجند. Siroosi, Javad. (2014). *The study of Parthian settlements in Nehbandan region and its cultural connection with South Khorasan and Sistan*, Birjand University archeology master's thesis (in Persian).

زعفرانلو، رقیه. (۱۳۸۳). گمانه‌زنی تعیین حریم تپه پل عباس‌آباد درمیان، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.

Zafaranloo, Roqayah. (2004). *Determining the boundaries of Tepe Pal e-Abbasabad Drmian*, Birjand: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).

زنگنه، جواد. (۱۳۹۲). گزارش نهایی بررسی و شناسایی باستان‌شناختی شهرستان رشتخوار، جلد اول، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی کشور (منتشر نشده).

Zanganeh, Javad. (2012). *Final report of the archaeological survey and identification of Roshkthwar county*, first volume, Tehran: Research Institute of Archeology of the country (unpublished) (in Persian).

زهبری، زهره و مهرآفرین، رضا. (۱۳۹۲). «مطالعه تطبیقی صنعت سفالگری شرق ایران با حوزه فارس در دوره هخامنشی (نمونه موردی: محوطه دهانه غلامان)»، فصلنامه هنر و فن، سال ۱، شماره ۱: ۲۱-۳۴.

Zehbari, Zohrah; Mehrafarin, Reza. (2012). "Comparative study of the pottery industry of eastern Iran with Fars in the Achaemenid period (case study: Dahane e-Gholaman site)", *Art and Technique Quarterly*, Vol. 1, No. 1: 21-34 (in Persian).

of Parthian period pottery samples in Sistan, Iran, Master's thesis in archeology at the University of Sistan and Baluchistan (in Persian).

صدیقیان، حسین. (۱۳۹۳). گزارش بررسی باستان‌شناختی شهرستان خوسف، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.

Seddiqian, Hossain. (2013). *Report of the archaeological survey of Khouf county*, Birjand: Archives of the General Department of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).

صدیقیان، حسین. (۱۳۹۴). گزارش بررسی باستان‌شناختی بخش‌های قهستان و گزیک شهرستان درمیان، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان جنوبی.

Seddiqian, Hossain. (2014). *The report of the archaeological survey of Qohestan and Gazik districts of Darmian county*, Birjand: Archives of the General Directorate of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts of South Khorasan (in Persian).

صدیقیان، حسین؛ نیکزاد، میثم؛ حیدری دستتایی، محسن؛ سبزی دوآبی، موسی. (۱۴۰۰). «ارزیابی نقش عوامل محیطی در شکل‌گیری استقرارهای اشکانی شهرستان خوسف، استان خراسان جنوبی، شرق ایران»، پژوهشنامه خراسان بزرگ، شماره ۴۲، بهار ۱۴۰۰: ۱۰۷-۱۲۲.

Seddiqian, Hossain; Nikzad, Maysam; Heydari Dastanai, Mohsen; Sabzi Duabi, Musa. (2021). "Evaluation of the role of environmental factors in the formation of Parthian settlements in Khouf county, South Khorasan province, Eastern Iran", *Greater Khorasan Research Journal*, No. 42, Spring 2021: 107-122. (in Persian).

سیدسجادی، سید منصور. (۱۳۸۸). باستان‌شناسی شبه قاره هند، تهران: سمت.

Seyyed Sajjadi, Seyyed Mansour. (2009). *Archaeology of the Indian Subcontinent*, Tehran: Samt.

شیخی، آرمن. (۱۳۹۵). لایه‌نگاری محوطه تاریخی تم مارون (مهران) و سلطان میران (مهران) شهرستان رودان - استان هرمزگان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی.

Sheikhi, Armin. (2015). *Stratification of the historical site of Tome Maron (Mehran) and Sultan Miran (Mehran) in Rodan county - Hormozgan province*, master's thesis of Central Tehran Azad University.

English

- Basafa, H. (2008). "A New Perspective on Dambakoh Site in South East Iran", *Irania Antiqua*, Vol. XLIII: 185-204.
- Biscione, R. (1974). "Relative Chronology and Pottery Connections between Shahr-i Sokhta and Mundigak, Eastern Iran", *Memorie dell'Istituto Italiano di Paleontologia Umana* 2: 131-145.
- Dales, G. (1972). "Prehistoric research in Southern Afghan Seistan", *Afghanistan*, Vol. XXV, No. 4: 14-40.
- De Cardi, B. (1984). "Survey in Ras al-Khaimah, UAE", In R. Boucharlat, & J-F. Salles, (eds.), *Arabie Orientale, Mésopotamie et Iran Meridionale*, Paris: 201-215.
- Didier, A. & Mutin, B. (2015). "The Kech-Makran region in protohistoric times", In U. Frank, & E. Cortesi, (eds.), *Lost and found: prehistory pottery treasury from Baluchistan*: 297-334. Berlin: Museum of Islamic Art.
- Dupree, L. (1956). "Shamshir Ghar: A historic cave site in Kandahar Province (Afghanistan)", *Arts Asiatiques*, 3(3), 195-206. <http://www.jstor.org/stable/45241604>.
- Fairservis, W. (1956). Excavation Quetta Valley, West Pakistan", *Anthropological Papers of the American Museum of Natural History New York*, Vol. 45, part 2.
- Fairservis, W. (1961). *Archaeology Studies in the Sistan Basin of South-Western Afghanistan and Eastern Iran*, Vol 48, part 1, Newyork.
- Franke U. and Cortesi E. (2015). "Baluchistan and the Indus Civilization", In Ute Franke and Elisa Cortesi (eds.), *Lost and Found: Prehistoric Pottery Treasures from Baluchistan*, Pergamon Museum, Berlin.
- Franke, U. Urban, T. (2017). "Archaeological research in Qala-e Ekhtyaruddin", In Ute Franke and Thomas Urban (eds.), *Excavations and Explorations in Herat City: 2 (Ancient Herat)*, Cécile Buquet-Marcon, Stephanie Langer,
- Hallier, U. W. (1974) "Neh-Eine parthische Stadt in Ostpersien" (Tafel 37-39), *AMI*, band 7: 173-190.
- Hansman, J., Stronach, D., Bailey, H. (1970). Excavations at Shahr-I Qūmis, 1967. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1, 29-62. <http://www.jstor.org/stable/25203170>.
- Jafari, J.; Thomalsky, J. (2016). "The Iranian-German Tappe Rivi Project (TRP), North-Khorasan: Report on the 2016 and 2017 fieldworks", with contributions by Mohammad Farjami, Friederike Jürcke, Jan Lentschke, Hardy Maas, and Koroush Mohammadkhani, with an appendix by Jörg Fassbinder and Florian Becker, *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, Band 48, 77-120.
- Jasim, S. A. (2001). "Excavation at Mleiha 1993-94", *Arabian Archaeology and Epigraphy*, 12: 103-135.
- Jayne Botfield, S. (2012). *Grooved ware in the Upper Thames valley: context and design*, A thesis submitted to the University of Birmingham for the degree of Master of Philosophy, Institute of Archaeology and Antiquity School of Arts and Law University of Birmingham.
- Kervran, M; Rougeulle A. (1985). "Recherches sur les niveaux islamiques de la Ville des Artisans. Suse, 1976-1978", *Cahiers de la DAFI*, 14, 7-120, Paris: Association Paleorient.
- Kiani, M. Y. (1982). *Parthian sites in Hyrcania: The Gurgan plain*, *Archäologische Mitteilungen aus Iran: Ergänzungsband*, Berlin: Dietrich Reimer.
- Lecuyot, G. (2013). Fouilles d'Ai Khanoum IX. L'habitat. With contributions of P. Bernard, H.-P. Francfort, B. Lyonnet and L. Martinez Sève, Paris, de Boccard, 2013, 255 p., with figs., LIV plates (MDAFA XXXIV).
- Lhuillier, Johanna; Bendezu-Sarmiento, Julio. (2018). "Central Asia and the Interaction between the Iranian Plateau and the Steppes in Late First Millennium BC: Case Study from Ulug-depe in Turkmenistan", *Ancient Civilizations, from Scythia to Siberia* 24 (2018), 331-353.
- Mc Nicoll, A.; Ball, W. (1996). "Site D: the southeast area, Excavationas at Kandahar 1974 and 1975: The first two seasons at Shahr-i Kohna (Old Kandahar)" conducted by the British Institute of Afghan Studies - *British Archaeological Reports International Series*: 67-111.
- Mehrafarin. R., Mousavi-Haji. S. R., Banijamali. S. L. (2011). "Archaeological survey of kooh-e khajeh in sistan", *The international Journal of Humanities*, Vol. 18, No. 1: 43-65
- Potts, D.T., Askari Chaverdi, A., Mcrae, I.K., Alamdari, K., Dusting, A., Jaffari, J., Ellicott, T.M., Setoudeh, A., Lashkari, A., Ameli Rad, Sh., Yazdani, A. (2009). "Further excavations

- at Qale Kali (MS 46) by the Joint ICAR-University of Sydney Mamasani Expeditions: Results of the 2008 season", *Iranica Antiqua*, 45, 2009: 207-282.
- Potts, D. (2001). "Chapter 5, Phases IVB4, IVB3, and IVB2", In C. C. Lamberg-Karlovsky and D. T. Potts (eds.), With contributions by Holly Pittman and Philip L. Kohl, *Excavations at Tepe Yahya, Iran, 1967-1975, Volume III: The Third Millennium*, Peabody Museum Press.
- Potts, D. T.; Roustaei, K. (2006). *The Mamasani Archaeological Project, Stage One, A report on the first two seasons of the ICAR - University of Sydney expedition to the Mamasani District, Fars Province, Iran*, by Members of the Mamasani Archaeological Project Team, Iranian Center for Archaeological Research, Deputy of Research, Tehran.
- Sajjadi, S. M., Wright, H. (1990). "Archaeological survey in the Qobeira area, province of Kerman, Iran", *Annali*, Vol. 50, Fas. 1: pp. 1-40.
- Salles, J. F. (1984). "Ceramiques de surface a Ed-Dour, Emirates Arabes Unis", In R. Boucharlat and S. Jean-Francois (eds.), *Arabie orientale, Mesopotamie et Iran meridional, de lage du au debut de la period Islamique* 37: 13-25.
- Sarianidi, V. (2007). *Necropolis of Gonur*, Athens, Greece: kapon Editions.
- Schmidt, E. F. (1957). *Perspolis II, Contents of the treasury and other discoveries*, University of Chicago Oriental Institute Publication, LXIX, University Press, Chicago.
- Stein, S. A. (1937). *Archaeological Reconnaissances in North-Western India and South-Eastern Iran*, Published by MacMillan, London.
- Wenke, R. (1975). *Imperial investments and agricultural developments in Parthian and Sassanian Khuzestan: 150 B.C. to A.D. 640*, A dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (Anthropology), University of Michigan, Ann Arbor.
- Wheeler, M. (1962). *Charsada*, London, oxford university Press
- Whitcomb, D.S. (1985). *Before the roses and Nightingales, Excavations at Qasr-I Abu Nasr, old Shiraz*. New York.
- Whitehouse, David. (1974). "Excavations at Sirāf: Sixth Interim Report." *Iran* 12 (1974): 1-30.
- Zaidi, M.; McCall, B.; Khosrowzadeh, A. (2006). "Chapter 5: Survey of Dasht-e Rostam-e Yek and Dasht-e Rostam-e Do", In D.T. Potts & K. Roustaei (eds.), *The Mamasani Archaeological Project Stages: a Report on the First Two Seasons of the ICAR-University of Sydney Expedition to the Mamasani District, Fars Province, Iran*, Tehran: 147-159.
- Zehbari, Z; Mehr Afarin, R; Musavi Haji, S. R. (2015). "Studies on the Structural Characteristics of Achaemenid Pottery from Dahan-E Gholaman", *ANES*, 52, 2015: 217-259.
- Deshayes, J. (1969). "Tureng Tepe et la période Hissar IIC," *Ugaritica* 6, 1969; 40-163.
- Young, Jr. T. C. (1971). "The search for understanding: excavating the second millennium", *expedition*, Vol. 13: 22-27.
- Boucharlat, R., Lecomte, O. (1987). *Fouilles de Tureng Tepe I, Les périodes sassanides et islamiques*, memoire 74, Paris: recherche sur les civilisations ADPF.

